

Verschijnt
driemaandelijks

November
1973

MASSA COMMUNICATIE

herfst
1973

herfst, 1973, jaargang 2, no. 1

INHOUD

Drs. A. A. Wentink

De sociale functies van massacommunicatie in het perspectief van sociale verandering (2) (pag. 1)

H. Schaafsma

Knelpunten in de omroepwet (pag. 20)

Drs. W. Micke

Lezersraadplegingen en onderzoek van de publieke opinie (pag. 30)

Drs. F. Bergsma

De steekproef uit de krant; een commentaar op Micke (pag. 45)

MASSACOMMUNICATIE

uitgegeven onder auspiciën van de "Stichting tot bevordering van de studie van massacommunicatie"

Redactie: Dr. E. Diemer (Vrije Universiteit, Amsterdam)
Prof. Dr. G. A. J. Fauconnier (CeCoWe, Katholieke Universiteit, Leuven)
Drs. P. M. Hendriksen (N.O.S., afd. Kijk- en Luisteronderzoek, Hilversum)
Prof. Dr. G. van Parys (Vrije Universiteit, Brussel)
Dr. J. G. Stappers, (Instituut voor Massacommunicatie, Katholieke Universiteit, Nijmegen)
Drs. F. E. Wermer (Teleac, Utrecht)
Drs. E. Willems (Instituut voor Perswetenschap, Universiteit van Amsterdam)

Redaktiesekretariaat: Drs. H. J. Manders
J. Saarloos
Postbus 258, Nijmegen, Telefoon 080 - 512298

Aanwijzingen voor auteurs, aanwijzingen voor het recenseren van boeken verkrijgbaar bij het redaktiesekretariaat.

Abonnementsprijs:	gewoon abonnement	f 24,00 p.j. (B.Frs. 340)
	studentenabonnement	f 18,50 p.j. (B.Frs. 270)
	collectief abonnement A (minimaal 10 abonn.)	f 22,50 p.j. (B.Frs. 320)
	collectief abonnement B (minimaal 100 abonn.)	f 20,00 p.j. (B.Frs. 290)
	losse nummers	f 7,50 p.st. (B.Frs. 110)

Men abonneert zich voor een gehele jaargang (september t/m augustus). Abonnementen worden automatisch verlengd, tenzij men vóór het einde van de jaargang opzegt. Massacommunicatie verschijnt 4x per jaar.

Uitgave: Drukkerij Uitgeverij H. Gianotten B.V.
Bredaseweg 61, Tilburg
Telefoon 013 - 42 30 36, Giro 1085553

Opgave van nieuwe abonnementen, adreswijzigingen uitsluitend te richten aan bovenstaand adres.

Advertentieverzorging: Raprint Publicity
Van Tuyll van Serooskerkenplein 27
Amsterdam N.-Z.
Telefoon 020 - 72 85 67 en 73 37 64

DE SOCIALE FUNKTIES VAN MASSACOMMUNICATIE IN HET PERSPEKTIEF VAN SOCIALE VERANDERING

DEEL 2: MASSACOMMUNICATIE EN SOCIALE VERANDERING

III. DE INPUT-OUTPUT-BENADERING VAN MASSACOMMUNICATIE *)

1. INLEIDENDE OPMERKINGEN

Naast de funktionalistische benadering is de input-output-analyse een mogelijkheid om met behulp van het systeem-konsep massacommunicatie te onderzoeken.

Wij zullen het input-output-model door David Easton gebruikt voor het politieke systeem naar analogie van Easton toepassen op het massamediasysteem. ¹⁾ Dit model is vanuit de biologische wetenschap ontwikkeld en geleidelijk toegepast op sociale systemen. Met behulp van het model worden systemen onderzocht op hun adaptief vermogen, op hun doelgerichtheid en op hun interne dynamiek. Manfred Rühl wijst er op dat in het massacommunicatie-onderzoek geen voorbeelden te vinden zijn die van het input-output-model gebruik maken.

Het is daarom moeilijk om de voor- en nadelen van dit model tegen elkaar af te zetten. Onze voorkeur voor dit model wordt bepaald door de omstandigheid dat massamedia als sociaal subsysteem worden geplaatst temidden van een dynamische omgeving bestaande uit andere subsystemen zoals het technologisch, economisch, sociaal-kultureel en politiek subsysteem waarop massamedia invloeden uitoefenen en waarvan zij invloeden ondergaan. Hierdoor is het mogelijk om het aspect van sociale verandering in de analyse te betrekken. Het input-output-model "geht über die statische Betrachtungsweise von Stabilitäts- und Gleichgewichtsanalysen hinaus und bezieht Einflüsse und Regulierungen, ja den sozialen Wandel überhaupt in die Betrachtung mit ein". ²⁾ Tevens kan de vraag aan de orde komen welk massamedia-systeem het meest adequaat is om de controle, resp. regulering van sociale en technologische veranderingsprocessen die zich in de maatschappelijke omgeving voordoen en om tot consensus over fundamentele waarden en doeleinden te komen.

*) Dit is het tweede deel van een artikel; het eerste deel *De functies van massacommunicatie*, verscheen in: *Massacommunicatie*, 1973, 1, no. 4, pag. 225-240.

¹⁾ Easton, D. *A Systems Analysis of Political Life*. 1965, John Wiley & Sons, Inc., New York.

²⁾ Rühl, M. *Op. Cit.* p. 191.

De evenwichtsbenadering is in de input-output-analyse minder geschikt. De konseptie van evenwicht impliceert immers dat de deelnemers aan het systeem gericht zijn op een bepaald doel en dat bij mogelijke niet verwerkelijking van dat doel pogingen in het werk worden gesteld om zo snel mogelijk de oude evenwichtstoestand te herstellen. Het is niet altijd noodzakelijk dat een systeem op invloeden vanuit de omgeving reageert door te zoeken naar het oude of eventueel naar een nieuw evenwichtspeil. Het kan ook reageren door zijn omgeving zelf actief te beïnvloeden. De doeleinden van het massamediasysteem kunnen immers worden gewijzigd zodat de inputs vanuit de omgeving gemakkelijker kunnen worden verwerkt.

Het massamediasysteem is gedefinieerd als een complex van organisaties, die zich bezighouden met de overdracht van symbolen (boodschappen) ten overstaan van een groot, potentieel onbegrensd publiek door middel van technische hulpmiddelen. Deze organisaties zijn gestructureerd volgens een bureaucratisch-industrieel model. Een dagbladbedrijf, een radio- of een televisieorganisatie zijn bureaucratisch gemodelleerd ofschoon elementen van de professionele organisatie in de structuur te vinden zijn.³⁾

Een belangrijk aspect van een systeem is het begrip "grens". Bij sociale systemen is het probleem van de grensbepaling niet gemakkelijk op te lossen. Sociale systemen bestaan immers niet uit individuen, maar uit sociale rollen; alleen dat deel van iemand's activiteit dat bij de activiteiten van massamedia is betrokken, is hier relevant. Bepaalde rollensamenstellingen, die gekenmerkt worden door specifieke onderlinge relaties, vormen de structuur van het massamediasysteem. Elk subsysteem binnen dit systeem - i.c. een concrete mediaorganisatie - bestaat uit een stel rollen, waartussen relaties bestaan en interactie plaatsvindt. Het massamediasysteem vormt op deze wijze een complex van interacterende subsystemen. Door middel van inputs en outputs wordt het systeem betrokken bij andere sociale systemen; zij vormen transacties tussen dit systeem en zijn omgeving, terwijl het conversie- of transmissieproces zich binnen het massamediasysteem afspeelt. Een volledige analyse van het massamediasysteem heeft dan ook betrekking op de identificatie van de inputs naar hun aantal, inhoud en intensiteit, alsmede naar de wijze waarop ze het massamediasysteem binnengaan. Voorts zijn de outputs aan de orde: hun aantal en inhoud en tenslotte de wijze waarop zij het massamediasysteem verlaten en andere sociale systemen beïnvloeden.

De omgeving van het massamediasysteem wordt gevormd door een aantal subsystemen: functionele segmenten van de samenleving waarvan het massamediasysteem er een is. Deze subsystemen zijn bronnen van invloed voor het massamediasysteem. De betekenis van de outputs is niet alleen gelegen in het feit, dat het gebeurtenissen in de omgeving beïnvloedt, doch mede in de omstandigheid, dat vanuit de werking naar andere subsystemen effecten uitgaan die konsekventies kunnen hebben voor een nieuwe reeks van inputs. Er is derhalve sprake van terugkoppeling door middel waarvan massamedia kunnen reageren op situaties in de omgeving, die op haar beurt hierop respondeert. De massamedia kunnen vervolgens reageren op deze respons uit de omgeving. Er volgt dan een nieuwe reeks van output, respons, input en reactie.

³⁾ Wentink, A. De journalist in de dagbladorganisatie; semi-professionalisme in een bureaucratische structuur, *Massacommunicatie*, 1972, jrg. 1, no. 2, p. 75-102.

Voorts kunnen gebeurtenissen binnen het massamediasysteem het karakter dragen van inputs; we spreken dan van "withinputs". Naast de outputs als transakties tussen het massamediasysteem en zijn omgeving, zijn er outputs die betrekking hebben op het massamediasysteem zelf. Easton maakt tenslotte melding van "outcomes"; hieronder verstaat hij de effecten die uitgaan van outputs op de omgeving.

Naast de structuur van het massamediasysteem hebben we te maken met het cultuurpatroon van dit systeem. Het gaat hier om de waarden en doeleinden, opvattingen en houdingen die in het systeem voorkomen. Kennis van de structuur en cultuur van het massamediasysteem geeft ons de mogelijkheden de werking van het systeem te verklaren.

Laten we eens dieper ingaan op de aard van de inputs van het massamediasysteem. Deze inputs kunnen - naar analogie van Easton's analyse van het politiek systeem - worden onderscheiden in eisen en steun. De eisen hebben betrekking op cybernetische activiteiten van het massamediasysteem, m.n. op controle- en konsensusvormende activiteiten. Eisen moeten worden onderscheiden van behoeften; het zijn de behoeften aan sturing van veranderingsprocessen in de samenleving die tot eisen leiden.

Het massamediasysteem is geënkadreerd in een omgeving bestaande uit diverse maatschappelijke groeperingen en organisaties waarin positiebekleders gelokaliseerd zijn en die zich bezighouden met het formuleren van eisen en die deze aandragen aan de grens van het systeem. Ook binnen het massamediasysteem kunnen positiebekleders - communicatoren - komen tot de formulering van eisen: de withinputs.

2. KONTROLE- EN KONSENSUS-EISEN ALS INPUT

A De kontrole-eis kan betrekking hebben op het verrichten van activiteiten van het massamediasysteem die afwijkingen van een bepaalde doelstelling, waarde of institutie moeten verhinderen; dit is de eis van preventieve sociale controle. Voorts kan zij betrekking hebben op activiteiten die afwijkingen van een bepaalde institutie moeten verwijderen en tenslotte kan zij betrekking hebben op activiteiten waardoor een bestaande institutie wordt verstevigd. We spreken dan resp. van kuratieve en behoudende sociale controle. Deze drie vormen van sociale controle dragen een stabiliserend karakter. Een vierde vorm die eisen bevat m.b.t. activiteiten van het massamediasysteem waardoor een nieuwe institutie, nieuwe waarden en doelstellingen kunnen worden opgeroepen, heeft een innoverend karakter.

B Een tweede eisencomplex heeft betrekking op konsensusvorming. Konsensus is gedefinieerd als overeenstemming over te verwerkelijken doeleinden. In dit opzicht kunnen massamedia een belangrijke rol vervullen. Het gaat hier om zogenaamde synthetiserende activiteiten van het massamediasysteem. De vraag rijst in hoeverre het massamediasysteem activiteiten kan ontplooiën die ertoe kunnen leiden dat maatschappelijke groeperingen en instituties hun belangen, waarden en normen opnieuw formuleren zodat zij daarbij tot nieuwe en gemeenschappelijke standpunten kunnen komen waar tevoren tegenstellingen bestonden. Indien dit het geval is, is synthese bereikt. De oorspronkelijke tegenstellingen zijn in dit geval opgeheven doordat betrokkenen met behulp van de interventie van het massamediasysteem een ruimer perspectief hebben ontdekt. Deze interventie kan het inzicht vergroten dat sommigen hun belangen alleen maar kunnen realiseren ten koste van de belangenbehartiging van anderen. Of synthese mogelijk is, hangt in de eerste plaats af van de

bereidheid van betrokkenen eventueel tot herziening van hun opvattingen te komen. "Synthesen zullen uitzonderingen blijven, zeker in het makrosociale vlak. Waar zij aanwezig geacht worden, kunnen zij schijnsynthesen zijn, omdat niet alle betrokkenen zich als partij hebben kunnen doen horen door gebrek aan organisatie, kommunikatiemogelijkheden of ontoegankelijkheid van het overlegforum (i.c. het massakommunikatiesysteem) voor hen. Toch is het van toenemend belang, dat structuren en normen worden ontwikkeld die het zoeken van syntheses bevorderen. Ook wanneer syntheses onmogelijk blijken, zullen de veelomvattende analyse, de rationele discussie en het overleg die de onmogelijkheid aantoonde, tot een kompromis kunnen voeren dat aan ieders opvattingen maximaal recht doet." ⁴⁾

Sociale synthese heeft betrekking op synthese tussen opvattingen, waarden die in de samenleving leven, op de belangen die daarop gebaseerd zijn die o.m. hun uitdrukking vinden in sociale posities. Synthese is meer dan consensus; het gaat immers om een eenheid op hoger niveau. Synthese veronderstelt consensus. Consensusvorming kan worden beschouwd als een proces dat tot sociale synthese kan leiden.

Waarom is synthese van belang? Een synthese van doeleinden en belangen veronderstelt bezinning op de waarden en normen die aan onze sociale structuren ten grondslag liggen. Om overeenstemming te kunnen bereiken over herziening van waarden en belangen en van hun onderlinge belangrijkheid, is een bepaalde mate van cohesie binnen en tussen betrokken kollektiviteiten nodig. Gebrek aan cohesie, d.i. de afwezigheid van een sterk gelijkgericht normatief bewustzijn, en ongeschikte beheersingsvormen zijn verantwoordelijk voor de lage aktivitetsgraad van de maatschappij. Een actieve maatschappij, d.w.z. een maatschappij, die haar processen beheerst, moet zichzelf kunnen reguleren en transformeren. De mogelijkheden hiertoe zijn afhankelijk van haar vermogen tot controle en consensus. Het massamediasysteem vervult hierbij een belangrijke rol. Kennis en informatie zijn belangrijke elementen voor de regulering van maatschappelijke ontwikkelingen. De distributie ervan onder de kollektiviteiten is bepalend voor hun vermogen tot beheersing alsmede voor hun mogelijkheden om tot consensus te komen. ⁵⁾

De ontwikkeling van de massamedia hebben bijgedragen tot grotere cohesie en daarmee tot grotere consensus- en synthesesmogelijkheden. "The rise of national media represents a centripetal force in social organization. Such media greatly enhance the control of space by reducing signalling time (the gap between the time a message is sent and received) in communication, by laying down direct lines of access between national centres and dispersed

⁴⁾ De Moor, R. A. en Wentink, A. Synthese en planning in de technologische samenleving in *Synthese als aktiemodel* J. Loenen en J. Gevers (red.), 1972, Van Gorcum & Comp. Assen, p. 99-120.

⁵⁾ De Moor, R. A. en Wentink, A. *Op. Cit.* p. 104. Loenen definieert de sociaal-praktische synthese als "het resultaat van een gezamenlijk handelen van personen of groepen, implicerend een eenheid van aanvankelijk tegengestelde opvattingen over waarden en/of belangen, welke het gevolg is van een interactie tussen de betreffende tegengestelde opvattingen en waarbij bepaalde elementen van de oorspronkelijke tegenstelling op een hoger niveau tot iets kwalitatief nieuws worden samengevat, onder eliminatie van bepaalde andere elementen." *Op. Cit.* p. 5.

audiences, and by producing a remarkable potential for the centralization of power and authority." ⁶⁾

Solidariteit en integratie in industriële samenlevingen vereisen de groei van communicatievormen die specifiek georiënteerd zijn op de benadrukking van kollektieve waarden en symbolen. Een sterk gedifferentieerd sociaal systeem kan zich alleen maar handhaven indien conflicten tussen diverse kollektiviteiten in evenwicht worden gehouden door kohesieve elementen in het kulturele en sociale systeem die de intensiteit van deze conflicten verzwakt en die loyaliteit oplevert aan gemeenschappelijke waarden en doeleinden. Massamedia zijn bronnen om deze conflicten te reguleren als was het alleen al door informatie te verschaffen over elkaars standpunten. Deze media kunnen de differentiatie van sociale structuren reflektoren. Zij leggen dan de grenzen bloot tussen het eigen subsysteem en de verdere maatschappelijke omgeving. Massakommunikatie draagt derhalve niet alleen bij tot homogenisering van het sociale leven, doch legt tegelijkertijd de pluriformiteit van de samenleving bloot. ⁷⁾

In welk opzicht kan het massamediasysteem bijdragen aan synthese? Een van de belangrijkste voorwaarden voor synthese is het bestaan van een zekere mate van overeenstemming over relevante waarden en normen. De betrokken kollektiviteiten moeten zich derhalve refereren aan een objekt dat voor beiden relevant is. Vanuit een volstrekt polarisatie kan onmogelijk tot sociale synthese worden gekomen. Het massamediasysteem beschikt over de mogelijkheden om informatie over en weer te verschaffen over hetgeen aan waarden, normen en denkbeelden aanwezig is bij de betrokken kollektiviteiten. Zij kan bijdragen tot verduidelijking van het objekt waaraan gerefereerd wordt. Dit vergt kennis van zaken hetgeen bij de kommunikatoren deskundigheid op velerlei terreinen veronderstelt.

Een tweede belangrijke voorwaarde om tot synthese te geraken is de bereidheid tot kommunikatie. Openheid in kommunikatie kan worden bevorderd door de activiteiten van de massamedia. Zij dienen daartoe opties te verschaffen aan de betrokken kollektiviteiten; zij dienen hun forumfuncties serieus te nemen.

In de derde plaats is in het proces van synthesevorming veelal een van buiten komende kracht nodig die a.h.w. als een katalysator werkt. Het massamediasysteem is in staat deze katalyserende rol op zich te nemen; zij kan initiatieven ontwikkelen om partijen met elkaar in contact te brengen, alternatieven te schetsen en de problematiek te verduidelijken en te objektiveren. De publiciteit t.a.v. een groot publiek kan voor de betrokkenen mitigerend werken, al was het alleen al maar omdat zij door derden geobserveerd worden. Het een en ander impliceert, dat het massamediasysteem in staat moet zijn een leiderschapsrol op zich te nemen; de kwaliteit van dit leiderschap is van groot belang voor het slagen van synthetisering.

Tenslotte kan het massamediasysteem de sociale structuren waarbinnen zich tegenstellingen voordoen zichtbaar en doorzichtig maken zodat de relatieve posities van de betrokken kollektiviteiten in het sociaal proces worden verduidelijkt. Het is in vele gevallen het gebrek aan doorzichtigheid van sociale

⁶⁾ Carey, J. W. The Communications Revolution and the Professional Communication, in *The Sociological Review Monograph*, 13, 1969, jan., Keele Univ., p. 23-39.

⁷⁾ Gusfield, J. Mass Society and Extremist Politics, in: *American Sociological Review*, 37, 1962, p. 109-116.

strukturen die tot misvattingen en derhalve tot gebrek aan cohesie en integratie leidt. Deze doorzichtigheid is niet alleen een voorwaarde voor communicatie, maar is tevens noodzakelijk om tot overeenstemming over waarden en normen te kunnen komen. Het massamediasysteem moet de krachten kunnen blootleggen die deze doorzichtigheid blokkeren. Het moet de machtsstructuren aantonen die kollektiviteiten fixeren in hun belangenposities. Een brede informatieverrijking hierover is daarbij van groot belang.⁸⁾

Kontrole, consensus en synthese zijn de eisen die ten aanzien van het massamediasysteem moeten worden gesteld. Dit impliceert dat o.m. de forumfunctie van de mediaorganisaties een belangrijke is en in de toekomst belangrijker wordt. De vervulling van deze functie verlangt van het systeem een actieve oriëntatie. Deze actieve oriëntatie betekent een grote mate van sociaal bewustzijn van het massamediasysteem; zij veronderstelt voorts een aantal doeleinden waaraan het systeem is toegewijd. Tenslotte is toegang tot de machtsbronnen in de samenleving een derde komponent waardoor de sociale verhoudingen kunnen worden beïnvloed. Niet alleen een hoge aktivitetsgraad, maar ook een hoog capaciteitsniveau om tot consensusvorming, en als het mogelijk is tot synthetisering te komen, alsmede een grote mate van flexibiliteit om op veranderde sociale omstandigheden te kunnen inspelen, zijn vereisten die aan een toekomstig massamediasysteem moeten worden gesteld wil het een instrument zijn dat sociale veranderingsprocessen kan sturen.

Het massamediasysteem moet in een democratische structuur voldoende autonomie bezitten. Daarnaast moet het een grote mate van differentiatie kennen om op de verschillende inputs adequaat te kunnen reageren. We hebben opgemerkt, dat een hoog kennisniveau van essentieel belang is voor het functioneren van het massamediasysteem in voornoemde zin. Kennis verschaft immers informatie over de werkelijkheid en levert betekenis en zingeving waardoor kollektiviteiten gemakkelijker met elkaar kunnen interacteren. Massamedia evalueren feiten tegen de achtergrond van waarden; deze evaluatie interpretatie-activiteit is een belangrijke output van het massamediasysteem. Wil kennis voor sociale actie bruikbaar zijn, dan moet zij worden georganiseerd in specifieke contexten. Hiervoor is de nodige deskundigheid vereist. Het massamediasysteem moet deze deskundigheid op de juiste plaats alloceren. Naast kennis is een hoog niveau van maatschappelijk bewustzijn van hetgeen zich in de samenleving en in kollektiviteiten afspeelt van belang. Een derde faktor die de aktivitetsgraad van het systeem beïnvloedt is het machts-potentieel. De macht van het massamediasysteem moet een normatief karakter dragen; de daarbij te hanteren machtsmiddelen dragen een symbolisch karakter. Het machts-potentieel is in belangrijke mate afhankelijk van de relatieve autonomie van het systeem t.o.v. andere systemen.

3. STEUN ALS INPUT

We hebben de input van het massamediasysteem verdeeld in eisen en in steun. Het systeem, i.c. de communicatoren hebben behoefte aan steun. Gebeurtenissen in de omgeving van het systeem hebben niet alleen betekenis voor de eisen, doch hebben ook gevolgen voor de gevoelens die ten aanzien van het massamediasysteem worden ontwikkeld. Zonder steun kunnen eisen niet in outputs worden omgezet en is het niet mogelijk een bepaalde mate van stabiliteit te realiseren met betrekking tot de structuren die worden

⁸⁾ Zie Gevers, J. Over de voorwaarden van sociale en maatschappelijke syntheses, in: Loenen, J. en Gevers, J. *Op. Cit.* p. 135-149.

gebruikt om dit omzettingsproces te realiseren. Kortom: steun is nodig om het systeem als zodanig te kunnen laten voortbestaan. De steun aan het systeem kan diverse vormen aannemen. Massamedia kunnen worden gesteund in de vorm van abonnementen, lidmaatschappen, donaties enz. Dit is de economische steun zonder welke een medium niet kan blijven bestaan. Daarnaast geldt de morele steun die overwegend symbolisch van aard is.

Vervolgens de politieke steun die uiteindelijk is vastgelegd in een wetgeving waarin de positie van de media is veilig gesteld voor invloeden die haar voortbestaan kunnen ondermijnen.

De steun kan het karakter hebben van specifieke steun zoals hiervoor is vermeld; zij kan ook diffuus van aard zijn. In dit geval is zij onafhankelijk van de kwaliteit van de dagelijkse output van het systeem. De specifieke steun heeft steeds betrekking op de vervulling van concrete verwachtingen die ten aanzien van de handelingen van de media worden gesteld.

Indien de eisen niet worden vervuld, dan kan dit spanningen oproepen hetgeen kan leiden tot vermindering van de steun voor het systeem. Het economisch voortbestaan van het massamediasysteem is gebonden aan een minimale steun, die tengevolge van schaalvergroten processen telkens op een hoger nivo komt te liggen. De konsekwentie hiervan is veelal konsekwentie van media-eenheden in grotere eenheden hetgeen belangrijke gevolgen heeft voor de wijze waarop het systeem in zijn totaliteit haar toegeschreven sociale functies kan vervullen. De noodzakelijke differentiatie binnen het systeem kan hierdoor in gevaar worden gebracht. Wijziging van de steun op langere termijn kan aanzienlijke veranderingen in de structuur van het massamediasysteem teweegbrengen. Economische en vooral technologische ontwikkelingen, die economische gevolgen hebben, leiden tot voortdurende veranderingen in de omvang van de steun die minimaal vereist is om het systeem en haar samenstellende elementen in stand te houden. De bron van de economische steun behoeft daarbij niet per sé dezelfde te blijven. Zo kan men zich voorstellen dat in plaats van partikuliere steun de overheid het systeem steunt door middel van bepaalde faciliteiten zoals subsidies, belastingtegemootkomsten en een gunstig tarievenstelsel.

Een belangrijk element van specifieke steun is gelegen in de participatie van de omgeving (kollektiviteiten en individuen) in de activiteiten die door het systeem worden ondernomen. Men ziet in de laatste tijd vooral bij de radio een toename van de participatie van de luisteraars waardoor de aard van het kommunikatieproces wezenlijk verandert. Luisteraars gaan mede optreden als zenders in het proces van overdracht van boodschappen. Men kan hier stellen dat er van terugkoppeling sprake is. Voor dag- en weekbladen geldt hiervoor de rubriek "ingezonden brieven". De massamedia hebben zelf een belangrijke taak bij het opwekken van deze soort steun. Indien zij hun forumfunctie intensief vervullen, kunnen zij eveneens steun van deze aard oproepen; de betrokkenheid en participatie van kollektiviteiten en individuen wordt groter naarmate de media zaken aan de orde stellen waarbij deze betrokken zijn.

4. HET OMZETTINGSPROCES VAN INPUTS IN OUTPUTS

We kunnen het massamediasysteem voorstellen als een kompleks kommunikatienetwerk. In dit netwerk komen een aantal boodschappen binnen die langs beperkte capaciteitskanalen tenslotte als nieuwe boodschappen het netwerk verlaten. Deze boodschappen worden op talrijke punten in het kommunikatienetwerk bewerkt. De genoemde kanalen hebben een beperkte op-

name- en verwerkingscapaciteit. De verwerking van inputs tot outputs kan tengevolge hiervan spanningen oproepen. Het aanbod van eisen kan in de loop van de tijd sterk variëren. Eisen kunnen verschillen naar inhoud, complexiteit en derhalve in beroep op schaarse verwerkingscapaciteit. Er zijn twee belangrijke middelen om de toevloed van inputs - met name van eisen - te reguleren: één wordt bepaald door de aard van de structuur van het massamediasysteem. Het bepaalt wie in feite in de gelegenheid is om eisen tot het massamediasysteem toe te laten en wie deze kan omzetten in inputs. De andere heeft betrekking op de waarden en normen die bepalend zijn voor wat aanvaardbaar is om doorgelaten te worden tot het massamediasysteem en op welke wijze eisen in outputs (boodschappen) worden omgezet. Er zijn derhalve structurele en culturele mechanismen die de regulatie bepalen.

Op bepaalde punten in het communicatienetwerk staan zgn. sluiswachters - "gatekeepers" - die bepalen wat aan eisen in het systeem binnenkomt. Het is mogelijk dat deze positiebekleders verbonden zijn met groepen, organisaties en kollektiviteiten in de omgeving van het massamediasysteem. Deze sluiswachters bezitten feitelijk veel macht. Vanuit structureel oogpunt beschouwd wordt de waarschijnlijkheid dat een eis kan worden toegelaten en bewerkt in een output medebepaald door het aantal alternatieve gatekeepers, die het toelatingsproces reguleren. In het massakommunikatieonderzoek is de studie van de gatekeepers, zowel ten aanzien van de toelating van informatie als ten aanzien van verwerking van informatie steeds belangrijk geweest. Interessant in dit verband zijn de kenmerken van deze gatekeepers met betrekking tot hun sociaal-ekonomische positie, de wijze waarop zij in deze positie zijn terecht gekomen, de ideologische perspectieven waarbinnen zij werken en de motieven van hun activiteiten. Het proces van selectie en wijze van bewerking van informatie wordt mede door deze factoren beïnvloed.

Ook de waarden en normen die in het massamediasysteem gelden, zijn bepalend voor de vraag welke eisen in het systeem worden toegelaten en welke worden bewerkt. Er ontstaan immers gewoonten, afspraken en regels hiervoor. Wij hebben gesteld, dat er sprake kan zijn van overbelasting van het systeem. Dit is het geval indien de capaciteit van het massamediasysteem ontoereikend is om alle eisen te behandelen. Het aantal eisen en de daaruit voortvloeiende informatiestromen nemen sterk in aantal en in complexiteit toe tengevolge van de groeiende technologische en ekonomische complexiteit van de samenleving, de groeiende maatschappelijke bewustwording tot uitdrukking komende in de behoeften aan informatie en door de toename van de roldifferentiatie tengevolge van arbeidsspecialisatie in de samenleving waardoor specifieke informatiebehoeften ontstaan. De vraag rijst in dit verband of in het massamediasysteem voldoende deskundigheid aanwezig is om aan uiteenlopende informatiebehoeften te kunnen voldoen. De geringe mate van professionalisering van de communicatoren, alsmede de bureaucratische structuur van het massamediasysteem én de beperkte relaties met deskundigen buiten het systeem, doen vermoeden dat deze deskundigheid tekortschiet. Dit kan in de toekomst - gelet op de toenemende betekenis van vernoemde ontwikkelingen - tot een situatie leiden waarin de controle- en konsensusfunctie van de massamedia ernstig in gevaar gaan komen en zij wellicht niet meer zijn dan geïndustrialiseerde amusementsproducenten.

Het verdient aanbeveling in het onderzoek meer aandacht te besteden aan de vraag of de capaciteit van het massamediasysteem, zowel in kwantitatief als in kwalitatief opzicht voldoende is om aan de stijgende informatiebehoeften in de nabije toekomst te kunnen voldoen. Wellicht zal hierbij blijken dat

geheel nieuwe vormen van kommunikatietechnieken moeten worden ontwikkeld en dat de structuur van het massamediasysteem - m.n. in kwalitatief opzicht - drastisch moet veranderen. Een grotere mate van professionalisering van de communicator is naar onze mening een gebiedende eis. Kortom: wat zijn de structurele en kulturele voorwaarden waaraan een massamediasysteem moet voldoen om bij toenemende differentiatie van informatiebehoeften haar controle- en konsensusfunctie adequaat te kunnen vervullen?

5. DE OUTPUT VAN HET MASSAKOMMUNIKATIESYSTEEM

Het massamediasysteem produceert een gedifferentieerd pakket van boodschappen. Gelet op de primaire intentie van de communicator zijn deze boodschappen kennisvermeerderend, wilsbeïnvloedende boodschappen en onderhoudend.⁹⁾ Bij voornamelijk kennisvermeerderende boodschappen, resp. activiteiten krijgt de ontvanger informatie die zijn kennisnivo verhoogt, het gaat hier met name om rationale argumentatie in de boodschappen. Hiertoe kunnen worden gerekend die boodschappen waarbij objectieve informatieoverdracht op de voorgrond staat. De overwegende wilsbeïnvloedende boodschappen of activiteiten betreffen informaties die de opinie, houding en het gedrag van de ontvanger beogen te beïnvloeden in een richting die door de communicator of die door personen, kollektiviteiten en organisaties met behulp van het massamediasysteem nagestreefd worden. Een voorbeeld van dit laatste vormt de reclame en propaganda. Emotionele, suggestieve en derhalve vaak irrationele elementen spelen in deze informatieoverdracht een grote rol. De boodschappen of activiteiten met een sterk amusementskarakter beogen bij de ontvanger verstrooiing te brengen.

De output van het massamediasysteem bestaat niet alleen uit boodschappen uit een informatiestroom naar de omgeving van het systeem. Het systeem produceert een reeks van activiteiten die op deze omgeving inwerken. Een massamedium kan b.v. een campagne voor een bepaalde zaak voeren ten einde een nauw omschreven doel te realiseren dat buiten het belang van het medium zelf kan liggen. Met name in de diverse sociale controlemogelijkheden kan het massamediasysteem activiteiten ontwikkelen die niet publicitair van aard behoeven te zijn. Het systeem kan bestaande activiteiten ondersteunen, nieuwe bevorderen en andere trachten te blokkeren. Zij kan attenderen op de noodzaak bepaalde acties te ondernemen.

De activiteitsgraad van het systeem wordt voor een belangrijk deel bepaald door de maatschappelijke structuur waarin het systeem werkzaam is, m.n. de mate van autonomie die het systeem geniet ten aanzien van andere subsystemen, van het deskundigheidsnivo van de communicatoren, van de mate van autoriteit die aan het systeem wordt toegekend. Het systeem heeft een zekere mate en nivo van output nodig om zich van de benodigde steun te verzekeren. De output kan de steun doen versterken dan wel doen verzwakken. Zij kan leiden tot nieuwe behoeften en derhalve tot nieuwe eisen. De output vormt derhalve geen eindproduct. Zij fungeert eerder als een transactie tussen het systeem en omgeving. Zij vormt een onderdeel van een continue proces van activiteiten waarin inputs en outputs elkaar, het massamediasysteem en zijn omgeving beïnvloeden. De output heeft niet alleen een werking naar buiten, maar ook naar binnen. Communicatoren zijn gevoelig voor de reacties op de outputs. Zij trachten hierop te anticiperen op zodanige wijze dat de steun ten

⁹⁾ Fauconnier, G. *Op. Cit.* p. 60.

aanzien van hun posities vergroot zal worden. De communicatoren kunnen trachten de outputs optimaal af te stemmen op de eisen in de omgeving. Dit impliceert dat zij de beschikking moeten hebben over informatie met betrekking tot de mogelijke effecten die elke activiteit teweeg kan brengen.

We hebben outputs onderscheiden van "outcomes": dit zijn de effecten die de outputs - boodschappen en activiteiten - teweegbrengen. De effecten op de omgeving van het systeem vormen nog steeds een belangrijk studiegebied in het massakommunikatieonderzoek. De aandacht voor het dynamische aspect - waarbij het massamediasysteem beschouwd wordt als een beïnvloedend subsysteem en als een subsysteem dat beïnvloed wordt - is door de grote belangstelling voor de effecten-onderzoekingen op de achtergrond gekomen.

6. DE BETEKENIS VAN DE INPUT-OUTPUT-ANALYSE

We hebben al opgemerkt dat de betekenis van de input-output-analyse nog moet blijken. Het zal daarbij o.m. gaan om het vinden van criteria om de belangrijkste variabelen die in het massamediasysteem en in zijn omgeving werkzaam zijn te achterhalen, de relaties tussen deze variabelen te specificeren in de vorm van hypothesen, deze te toetsen en wellicht te komen tot het verkrijgen van een aantal generalisaties met betrekking tot de werking van het massamediasysteem in een complexe en dynamische samenleving. Het operationaliseren van de elementen die in dit conceptueel model zijn genoemd, zodat zij voor empirische bewerking in aanmerking komen, vormt daarbij een grote opgave. Manfred Rühl heeft - naar analogie van een kritiek van O. Young op de input-output-benadering van politieke systemen - enige kritische kanttekeningen bij de methode geplaatst.¹⁰⁾

Vragen naar de doeleinden en de wijze waarop deze door het massamediasysteem gerealiseerd worden, de werkzame controleprocessen ten aanzien hiervan binnen het systeem, blijven in deze methode gemakkelijk op de achtergrond. Bovendien roept de input-output-analyse het verwijt op - en dat heeft zij gemeen met de structureel-funktionalisatie benaderingswijze - de status quo te konserveren omdat de aandacht voornamelijk gericht wordt op processen die het voortbestaan van het systeem bepalen. Voor drastische veranderingsprocessen waarmee het massamediasysteem gekonfronteerd wordt, zou geen ruimte zijn. Rühl neemt een deel van deze kritiek terug indien hij stelt: "Andererseits darf nicht unerwähnt bleiben, dass auch das Input/Output-Modell, so wenig wie die strukturell-funktionale Theorie einen Status quo rechtdertigt. Das Modell stellt einen Bezugsrahmen zur Ordnung, zur begrifflichen Erfassung und zur Kodifizierung von Daten dar und ist weder ein moralisches Wertemasz noch ein Kategorienrezept für Ideologien."¹¹⁾

Wij menen dat voor sociale veranderingen wel plaats is in het model. De veranderende sociale omgeving van het massamediasysteem zal wijzigingen teweegbrengen in de omvang en aard van de inputs die aan het systeem gesteld worden, aan de eisen van controle en consensus en aan de aard van de steun die het systeem geniet. Deze zullen hun sporen nalaten op de structuur van het systeem, op de wijze waarop inputs en outputs worden omgezet, op de aard van de outputs, op de outcomes en op de terugkoppeling hiervan op de inputs. Dit continue proces kent dynamiek. Of het massamedia systeem als zodanig zal blijven voortbestaan, hangt voornamelijk af van haar mogelijk-

¹⁰⁾ Rühl, M. *Op. Cit.* p. 191.

¹¹⁾ Rühl, M. *Op. Cit.* p. 191-192.

heden op de veranderende omstandigheden in de omgeving van het systeem te responderen door een structuur te ontwikkelen die de gewijzigde inputs in adequate outputs kan doen omzetten. Dit behoeft overigens geenszins te betekenen dat het systeem in dezelfde vorm blijft; het kan zich intern wijzigen. Nieuwe technologische en economische ontwikkelingen kunnen tot nieuwe omzettingmogelijkheden van inputs in outputs leiden.

IV. SOCIALE VERANDERINGEN EN HET MASSAMEDIASYSTEEM

Technologie, economische groei en bevolkingsexpansie hebben onze maatschappij een complex karakter gegeven. Deze ontwikkelingen hebben wereldwijde afmetingen en invloeden, ongeacht het heersende sociale en politieke systeem. Ze zijn complex van aard en bevatten naast technische en economische ook politieke en sociaal-kulturele elementen. Ze hebben onderling een sterke wisselwerking. Zij leiden tot nieuwe informatiebehoefte en derhalve tot de wenselijkheid nieuwe informatieverzamelende, -verwerkende en -distribuerende systemen te scheppen. De sociale veranderingen die we hieronder aan de orde stellen, hebben ongetwijfeld consequenties voor de structuur en het functioneren van het massamediasysteem. Deze veranderingen kenmerken zich door hun universeel karakter; ze zijn noch naar tijd, noch naar plaats geïsoleerd en kunnen in hun gevolgen niet los van elkaar worden gedacht. Hun afmetingen en reikwijdte zijn groter dan in het verleden het geval is geweest. De veranderingen vergen van het individu, van kollektiviteiten en van organisaties voortdurende aanpassingen. Sociale structuren moeten derhalve flexibeler zijn dan in het verleden. Toch kunnen er spanningen ontstaan door gebrek aan synchronisatie van veranderingen op diverse terreinen. Het massakommunikatiesysteem blijft niet buiten deze spanningen.

1. TOENEMENDE VERWETENSCHAPPELIJKING VAN DE KULTUUR; RATIONALISERING EN SEKULARISATIE

De opmars van de natuur- en van de sociale wetenschappen zet zich in een eksponentieel tempo voort. In het verleden ging de wetenschap voorbij aan de complexiteit van de werkelijkheid; zij beperkte zich tot de isolatie van enkele elementen van de werkelijkheid en bestudeerde deze stuk voor stuk onder laboratoriumomstandigheden. Dit heeft plaats gemaakt voor meer holistische benaderingen die door de cybernetische wijze van denken op de voorgrond zijn gekomen. De aanvaarding van de complexiteit van de werkelijkheid en de ontwikkeling van probabilistische in plaats van deterministische verklaringen heeft een doorbraak veroorzaakt. De verwetenschappelijking van onze cultuur impliceert rationalisatie: het proces waarbij rationele handelswijze in toenemende mate belangrijk worden. Traditionele patronen van sociale actie worden vervangen door instrumenteel-rationele patronen.

Rationalisering is het konstituerende element in het moderniseringsproces. Vele processen zijn terug te voeren op rationalisering zoals de moderne technologieën en de toename van bureaucratische organisatiestructuren. De opkomst van de wetenschap, de ontwikkeling van een nieuw sociaal bewustzijn en de scheiding van de macht van kerk en staat hebben het sekularisatieproces van onze cultuur bevorderd. Traditioneel aanvaarde waarden en normen, veelal verankerd in de religie, komen hierbij op de tocht te staan. We zijn op weg naar de wat Bernard E. Meland noemt de "secular state".¹²⁾

¹²⁾ Meland, E. *The Secularization of Modern Cultures*, Oxford Univ. Press, 1966.

Theodor Roszak heeft erop gewezen, dat zich belangrijke kulturele tegenstromingen kunnen voordoen.¹³⁾ Sekularisatie leidt tot kultureel pluralisme; het religieus monopolie wordt verzwakt. Peter Berger zegt het als volgt: "It affects the totality of cultural life and of ideation, and may be observed in the decline of religious content in the arts, in philosophy, in literature, and most important of all, in the rise of science as an autonomous, thoroughly secular perspective on the world".¹⁴⁾ Het een en ander heeft ideologische concurrentie tot gevolg. Uiteenlopende religieuze, politieke en kulturele opvattingen, waarden, levensstijlen en ideologieën bestaan naast elkaar. Het gevolg hiervan kan zijn dat consensus en synthese moeilijk te realiseren zijn. De vraag die hierbij rijst is wat de bovenste grens van dit pluralisme is waarbij de kansen op maatschappelijke desintegratie groot worden. Integratie berust immers op consensus met betrekking tot fundamentele waarden en doelstellingen. Pluralisme leidt bovendien tot verdeeldheid in de maatschappelijke steun die nodig is om het maatschappelijk systeem in stand te houden. De verwetenschappelijking van de cultuur bevordert de toekomstgerichtheid van het handelen. Hiermee wordt het veranderingspotentieel vergroot.

2. TECHNOLOGISCHE VERANDERINGEN

Technologische veranderingen zijn het gevolg van toepassing van wetenschappelijke vernieuwingen in de maatschappelijke praxis. Zij doen zich in alle sectoren van de samenleving voor. Het probleem ten aanzien van technologische vernieuwingen is, dat hun sociale, economische en politieke neveneffecten veelal moeilijk te traceren zijn. Dit betekent dat beslissingen onder een hoge graad van onzekerheid moeten worden genomen. De controle over de gevolgen van nieuwe technologieën wordt steeds moeilijker. Ook de technologische innovatie geeft aanleiding tot de coëxistentie van pluriforme waardensystemen, welke resulteren in een multi-dimensionele samenleving met grotere keuzemogelijkheden in het handelen. Anderzijds moet de samenleving het bestaan van pluriforme waardensystemen toestaan om technologische veranderingen te kunnen absorberen. Het is evident dat nieuwe technologieën - voor een belangrijk deel afhankelijk van de ontwikkeling van sociale behoeften, die als motivaties voor technologische vernieuwingen kunnen worden aangemerkt - bestaande waarden- en doeleindecomplexen kunnen schokken. Doch de mogelijkheid om nieuwe doeleinden te realiseren hangt ook weer af van de beschikbaarheid van technologische instrumenten. De volgende vragen doen zich voor: hoe zullen waarden en daaruit voortvloeiende doeleinden zich in de toekomst ontwikkelen hetgeen de vraag oproept naar de ontwikkeling van sociale behoeften? Welke technologieën volgen uit deze nieuwe waarden en doelstellingen en zijn nodig om toekomstige sociale behoeften te bevredigen? Wat bepaalt in dit verband het nut van een nieuwe technologie?

Van belang voor de structurele ontwikkeling van het massamediasysteem zelf is de ontwikkeling op het gebied van de elektronische communicatie en op het terrein van de druktechniek. Op het terrein van de telecommunicatie zijn

¹³⁾ Roszak, T. *The making of a counter culture*, 1969, Faber and Faber, London.

¹⁴⁾ Berger, L. *The Sacred Canopy*, 1968, New York, Doubleday, p. 107.

de toepassing van de beeldtelefoon, girofoon, het "dial a program"-systeem en de teletheek te verwachten.¹⁵⁾

"Er zal zich een steeds grotere behoefte manifesteren aan informatie en aan communicatie, waarbij de consument zelf wil bepalen welke informatie hij wenst te ontvangen, in welke vorm hij die wenst en op welk tijdstip het hem het beste schikt" aldus D. van den Berg. Vooral de behoefte aan transportmogelijkheden voor directe doorgifte van omroepprogramma's over lokale kabelnetten zal ongetwijfeld sterk toenemen, terwijl naast de belangstelling voor het gedrukte woord interesse zal ontstaan voor het langs kabelweg bestellen en aanvoeren van audio-visuele informatie van velerlei aard die in teletheken ligt opgeslagen en tegen betaling wordt afgespeeld.¹⁶⁾

De technologie heeft langs twee ingangen betekenis voor het massamediasysteem. In de eerste plaats zal zij tot nieuwe communicatietechnieken kunnen leiden en in de tweede plaats zal de technologische ontwikkeling in allerlei sectoren van de samenleving het massamediasysteem voor de opgave plaatsen haar controlefunctie te intensiveren teneinde de sociale gevolgen van nieuwe technologieën op te sporen en aan het publiek kenbaar te maken. Ook hier rijst weer de vraag in hoeverre het deskundigheidsniveau van de communicatoren deze controlefunctie toestaat. Verwetenschappelijking van de journalistiek is daartoe een gebiedende eis. Het deskundigheidsniveau van de communicator voorziet momenteel - en bij de huidige opleidingsmogelijkheden van journalisten ook in de toekomst - niet in de mogelijkheden om tot intensivering van de controlefunctie op dit terrein te komen. Het verzamelen, bewerken en selecteren van informatie op het gebied van technologische ontwikkelingen, het verkennen van de mogelijke gevolgen van de invoering van nieuwe technologieën behoort tot deze controlefunctie. De technologie ontwikkelt zich gemakkelijk tot een autonoom subsysteem dat zich aan iedere vorm van sociale controle onttrekt. Het massamediasysteem dient voldoende kwantitatieve en kwalitatieve voeling met dit systeem te onderhouden om dit te voorkomen.

3. BUROKRATISCHE ORGANISATIESTRUKTUREN

Op het gebied van de sociale technologie zien we het rationalisatieproces zich afspelen in de vorm van uitbreiding van burokratische organisatiestructuren. Het burokratisch organisatie-model geldt als een optimaal rationeel model. Het massamediasysteem wordt ook hier langs twee wegen met dit proces gekonfronteerd. In de eerste plaats hebben massamediaorganisaties doorgaans een burokratische structuur. Dat dit tot grote spanningen aanleiding kan geven wanneer zich in de organisatie professionaliseringstendensen voordoen, hebben we reeds uitvoerig besproken.¹⁷⁾

Het massamediasysteem draagt een industrieel karakter, waarop het burokratisch model gemakkelijk van toepassing is. Intensivering van de controle- en konsensusfuncties roept echter de noodzaak van professionalisering van

¹⁵⁾ Zie: Bordewijk, L., Van den Berg, D. en Horn, W. *Communicatiestad 1985*. Elektronische communicatie met huis en bedrijf... 1973. Stichting Toekomstbeeld der techniek. KIVI. Dial a program-systeem: uit een aantal omroepprogramma's kan er een op afstand worden gekozen dat over een bestaande kabelverbinding aan de abonnees wordt toegevoerd. De teletheek is een bibliotheek van op de band vastgelegde programma's die men op afstand kan oproepen en via het telecommunicatienet kan laten afspelen.

¹⁶⁾ Bordewijk, L., Van den Berg, D. en Horn, W. *Op. Cit.* p. 31 en 23.

¹⁷⁾ Wentink, A., *Op.cit.* p. 90-98.

de organisatie op. Men kan het ais volgt stellen: de toenemende rationalisatie-drang kan zich ook uiten in versterking van het professionalisme in het massamediasysteem. De wijze waarop het systeem zijn belangrijkste functies in de toekomst zal kunnen vervullen wordt dan bepaald door de mate waarin de professionalisering zich doorzet. Dit impliceert dat aan de traditionele bureaucratische organisatiestructuren een einde moet worden gemaakt. De kansen hierop lijken momenteel niet bijster groot.

De tweede weg waarlangs het massamediasysteem met de bureaucratiserings-tendens gekonfronteerd wordt, heeft betrekking op de ontmoeting van het systeem met een bureaucratisch georganiseerde omgeving, m.n. van bestuurlijke en economische organisaties. De machtsvorming die zich hierin voltrekt, valt veelal buiten het gezichtsveld van het massamediasysteem met als gevolg dat de controlefunctie van het systeem in het gedrang komt. Vooral de doorzichtigheid op het terrein van de overheidsorganisatie en haar verwevenheid met economische organisaties laat veel te wensen over. De wijze waarop het openbare bestuursbeleid tot stand komt, onttrekt zich meestal aan journalistieke waarnemingsmogelijkheden. Dit geldt a fortiori voor de besluitvorming in het bedrijfsleven. Het is moeilijk - en het zal in de toekomst nog moeilijker worden - voor het massamediasysteem zich toegang te verschaffen tot de beleidsvorming in deze organisaties. Voor controle op de maatschappelijke machtsvorming is deze toegang echter een gebiedende eis. Democrativering van maatschappelijke organisatie in de vorm van externe democratische controle kan hierin verlichting brengen. Het massamediasysteem dient deze democratisering te bevorderen door de eisen die ten aanzien hiervan gesteld worden te ondersteunen en door zelf activiteiten te ontwikkelen die dit proces versnellen.

4. NIEUWE BESTUURLIJKE STRUKTUREN: BEHOEFTE AAN SOCIALE PLANNING

Wetenschappelijke en technologische innovatie, economische schaalvergroting en bevolkingsgroei roepen de noodzaak op nieuwe beleidsvormings- of besluitvormingssystemen op het nivo van het openbaar bestuur te realiseren. Hierbij dient zich de behoefte aan om tot een veelomvattende - de gehele samenleving doordringende - sociale planning te komen. De urgentie van wat men makroskopische beheersingssystemen noemt is recentelijk gebleken uit de uitkomsten van de onderzoeken in het kader van de Club van Rome.¹⁸⁾ Een planmatige samenleving betekent voor het massamediasysteem nieuwe uitdagingen. De controlefunctie in de betekenis van toezicht op de kwaliteit van de beleidsvorming, bewaking van de democratie en toezien op de nieuwe vormen van machtsvorming die hiermee gepaard gaan, zal intensiever dienen te worden. De mogelijkheid is echter groot, dat het massamediasysteem de greep op het bureaucratisch bestuursapparaat totaal verliest. Deze burokratie ontwikkelt zich gemakkelijk tot een technokratie indien de krachten ontbreken die de machtskonsentratie tegenhouden. Het is waarschijnlijk, dat de noodzaak om met behulp van integrale sociale planning de veranderingsprocessen in onze complexe samenleving te beheersen, zal leiden tot aantasting van traditionele democratische waarden en instituties. Nieuwe technologische mogelijkheden zullen ons bovendien vragen doen stellen naar de betekenis van het begrip en wezen van de democratie. De waarde van de "seculaire

¹⁸⁾ Jantsch, E. *Perspectives of Planning*. The Bellagio Declaration on Planning, 1969, Paris, p. 7 en 8.

rationaliteit" moet op een of andere wijze worden geïntegreerd in een nieuwe democratie-opvatting waarbij gewaakt moet worden voor overheersing van de besluitvorming door wetenschappelijke en technische experts. Deze functie ligt niet in de laatste plaats bij het massamediasysteem. Of het massamediasysteem erin zal slagen een soort "countervailing power" te vormen, is twijfelachtig. Dit zal voor een belangrijk deel afhangen van de aard van de democratie die zich zal ontwikkelen. Openbaarheid van beleidsvorming, toegankelijkheid tot informatiebronnen en adequate deskundigheid bij de beoordelaars van het beleid zijn hiervoor maatgevend. De macht van het massakommunikatie moet gebaseerd zijn op een zakelijke deskundigheid zodat de communicatoren in staat zijn de ingewikkelde besluitvormingsstructuren en beleidsvormingsprocessen te beoordelen om ze daarna te kunnen toetsen aan criteria van democratie en welzijn. In vele gevallen zien we echter dat het massamediasysteem gedwongen is zich te beperken tot de presentatie van beperkte informatie op gezag van derden, zich van eigen interpretatie en evaluatie moet onthouden wegens gebrek aan deskundigheid en derhalve lijdelijk moet toezien hoe de ontwikkelingen zich voltrekken. Vooral op technologisch gebied doen zich dergelijke gevallen veelvuldig voor; nieuwe ontwikkelingen en toepassingsmogelijkheden worden gemakkelijk ongemotiveerd bejubeld of verworpen. De kennisvermeerderende activiteiten van het massamediasysteem schieten tekort op het vlak van informatieverschaffing over bestuurlijke zaken, wetenschappelijke ontwikkelingen, maatschappelijke veranderingsprocessen en dergelijke. Het systeem zal zich meer moeten gaan toeleggen op wat we "kontekstuele evaluatie" van informatie hebben genoemd. Bezinning over de richting waarin de toekomstige maatschappelijke ontwikkelingen moeten verlopen leidt noodzakelijk tot een discussie over waarden en doeleinden. Het massamediasysteem kan niet afzijdig blijven in deze discussie te participeren; zij zal een functie moeten vervullen bij de toetsing van bestaande waarden- en doeleindensystemen op hun betekenis voor de toekomstige samenleving. Zij kan dit o.m. doen door een forum te zijn waarvoor deze discussie zich o.m. afspeelt. Zij kan daarbij zelf initiatieven ontplooiën, nl. door deze discussie te entameren. Deze bezinning en discussie heeft niet alleen betrekking op de doelwaarden - de denkbeelden over de uiteindelijke doeleinden die moeten worden verwerkelijkt - maar tevens op de instrumentele waarden: de denkbeelden over de wijze waarop de doelwaarden dienen te worden gerealiseerd. De democratie is er mee gebaat dat de participatie aan deze discussie optimaal is. Het massamediasysteem is - tezamen met het onderwijssysteem - het meest adequate middel om deze participatie te intensiveren. Het een en ander betekent voor het massamediasysteem dat het zich niet moet ophangen aan een of andere bestaande politieke ideologie; deze zijn als configuraties van waarden en doeleinden veelal weinig relevant voor de tracering van toekomstige maatschappelijke ontwikkelingen. Zij zijn overwegend gebaseerd op geheel of ten dele achterhaalde maatschappijstructuren en maatschappelijke verhoudingen.

Het massamediasysteem wordt op diverse wijzen gebruikt ten aanzien van het politieke systeem. Activiteiten van het systeem kunnen worden aangemerkt als een index voor wat en wie belangrijk zijn, politiek relevant is, als een instrument voor het peilen van de publieke opinie en als een focus voor hen die ambities, plannen en problemen willen etaleren.

De maatschappelijke groeiprocessen gaan gepaard met een politieke ontwikkeling die uitbreiding van de kommunikatienetwerken vergt. De toenemende interdependentie van de maatschappelijke subsystemen en haar groeiende

komplexiteit vergen nieuwe communicatiefaciliteiten. Kortom: de toekomstige politieke ontwikkeling eist een structurele expansie van het massamediasysteem. Hierbij rijzen een aantal belangwekkende vragen: Wat moet worden gegarandeerd ten aanzien van fundamentele communicatierechten voor de burgers, waartoe we het recht op geïnformeerd kunnen worden alsmede het recht op verschaffen van informatie rekenen? Welke communicatiekanalen staan voor hen open om hun ideeën, belangen en wensen te presenteren? Welke instituties functioneren hiervoor?

Vernieuwingen in het communicatiepatroon zullen op hun beurt belangrijke consequenties hebben voor het politiek systeem. Een van de grootste problemen hierbij zal zijn: "Who shall control the new instruments of communication, and for what purposes shall they be used?"¹⁹⁾ Deze vraag vormde o.m. ten aanzien van televisie - één van de belangrijkste communicatiemediën in de komende decennia - het uitgangspunt op de Eurnac Conference on Television, die in april 1972 in Parijs is gehouden, nl. "how it is used and who controls it will be crucial determinants of the shape and course of our common future".²⁰⁾ Deze vragen hebben betrekking op de identiteit en samenstelling van wat wel eens wordt genoemd de "kommunikatoren-élite". Günter Kieslich zegt het a.v.: "Wer schützt uns vor selbstherrlichen, unqualifizierten, demagogischen Kommunikatoren, die die Ueberproduktion von Informationen und Meinungen steuern?"²¹⁾ We hebben hier te maken met het eigendoms- en beheersaspect van het massamediasysteem. Niet zonder vermelding kan in dit opzicht het concentratieverschijnsel van massamedia blijven. Monopolisering en machtsconcentratie in het massamediasysteem zijn sociale verschijnselen die onze aandacht vragen als het ons ernst is met onze pogingen het democratiepotentieel in de toekomstige samenleving te vergroten. Democratisering van de massakommunikatie zelf is hierbij een noodzakelijke voorwaarde. De geloofwaardigheid van de genoemde functies van het massamediasysteem wordt ernstig in twijfel getrokken als we het machts- en controle-aspect ten aanzien van het systeem zelf buiten discussie zouden laten. Rationalisering van de bureaucratische en technologische structuur van het massamediasysteem gaat samen met concentratie van produktiemiddelen. De noodzaak van concentratie in dit systeem zoekt men in de stijgende kapitaalbehoefte van afzonderlijke om de kostbare investeringen te kunnen blijven financieren, die voortvloeien uit de voortschrijdende technologische vernieuwingen. De aantrekkingskracht van grotere afzetmarkten, de behoefte bij een groeiende economie zelf mee te blijven groeien, de mogelijkheden die door schaalvergroting voor management en marketing, voor nieuwe communicatievormen en voor research ontstaan, zijn andere factoren die de concentratie bevorderen.

Men hoort veelal beweren, dat deze concentratietendens in het massamediasysteem schadelijk is voor het functioneren van een democratische gemeenschap. Indien de mediadifferentiatie aan de pluriformiteit van de samenleving geen recht doet, is de kans hierop groot. Vooral van belang is de mate van autonomie die het massamediasysteem ten opzichte van andere subsystemen

¹⁹⁾ Fragen, R. R. *Politics and Communication*, 1966, Little, Brown, and Company, Boston, p. 150.

²⁰⁾ *Television and the Society of the 70's. A Preliminary Report to the Eurnac Conference on Television*, 1972, Paris.

²¹⁾ Kieslich, G. *Zukunftsperspektiven der Massenkommunikation. Publizistik*, 17 jrg., Heft 1, 1972, p. 93.

geniet. Indien het systeem financieel-ekonomisch afhankelijk wordt van de overheid of van specifieke maatschappelijke belangengroeperingen, raakt pluriforme informatieverzorging in de knel. Silbermann en Zahn zijn op dit punt van mening dat "die Funktionsfähigkeit eines demokratischen Systems primär nicht von der Dekonzentration der Massenmedien abhängt. Sie hängt ab von der tiefen und verantwortungsvollen politischen Anteilnahme des einzelnen Staatsbürgers, durch die eine gemeinsame vorurteilsfreie Urteilsbildung und ein gemeinsames Handeln ermöglicht wird." ²²⁾ Het is echter de vraag of deze meningsvorming zonder vooroordelen niet geblokkeerd wordt door gebrek aan differentiatie in het informatie-aanbod.

Ten aanzien van de juridische status van de massamediaorganisaties kan men over het algemeen stellen dat de dag- en weekbladpers alsmede de film-industrie privaatrechtelijk georganiseerd zijn. Radio en televisie dragen overwegend een publiekrechtelijk karakter; de controle door de overheid of door een instantie die het brede spektrum van uiteenlopende maatschappelijke groeperingen weerspiegelt moet optimalisering van de sociale functies van deze media met het oog op wat zo vaak "het algemene belang" genoemd wordt waarborgen.

Kurt Koszyk raakt de kern van de zaak als hij stelt: "das Problem vor dem wir besonders stehen, ist die Diskrepanz zwischen der herrschenden Ideologie der Pressfreiheit und der tatsächlichen Verquickung von Individual-, Gruppen- und Staatsinteressen sowie der Massenkommunikation aufzuzeigen." ²³⁾ Het lijkt geen twijfel dat het massamediasysteem in haar doelstellingen gemakkelijk voorbij gaat aan verhoging van het demokratiepotentieel. Naarmate het massamediasysteem steeds meer in de greep van technische rationalisering komt en moeilijker controleerbaar wordt, zal dit de verhoging van de activiteitsgraad van het systeem in een democratische samenleving in de weg staan.

We zouden ons de volgende structuur van het systeem kunnen voorstellen waarbij de controle- en consensusfunctie worden vergroot. In de eerste plaats dient het systeem zich tot doel te stellen - dit geldt met name voor de publiekrechtelijk georganiseerde radio en televisie en voor organisaties die privaatrechtelijk radio en televisie exploiteren doch daarbij een beroep doen op een breed spektrum van maatschappelijk groeperingen - politieke opvattingen en de kulturele waarden van alle strata van de samenleving te presenteren en af te zien van de opvattingen en waarden van een dominante elite óf van een veronderstelde nationale consensus. Voorts dienen de media in het systeem zich te distantiëren van eksklusieve overheersing door de overheid, door kommerciële of specifieke politieke belangengroeperingen.

Daar de recipiënt uiteindelijk de meest belanghebbende bij het massamediasysteem is, behoort zijn invloed op het systeem te worden vergroot. Dit kan men verwerkelijken door de instelling van geïnstitutionaliseerde feedbackkanalen, die de ontvangers in staat stellen hun opvattingen kenbaar te maken over de wijze waarop de organisaties hun financiële bijdragen besteden, b.v. door de instelling van kijkers-, luisteraars- en lezersraden. Men kan zich de vraag stellen of het systeem van "common carrier", waarbij een onderneming of een overheidsdienst door de overheid wordt gelicentieerd voor de eks-

²²⁾ Silbermann, A. en Zahn, E. *Die Konzentration der Massenkommunikation und ihre Wirkungen*. 1970, Econ. Verlag Dusseldorf, p. 12.

²³⁾ Koszyk, K. *Op. Cit.* p. 24.

klusieve overdracht van boodschappen door middel van radio en televisie in de toekomst nog wel aanbevelenswaardig is.

De ontwikkeling van kabeltelevisie kan tot geheel nieuwe vormen leiden waarbij meer plaats wordt ingevoegd voor de invloed van de recipiënten.

Günter Kieslich is van mening, dat het massamediasysteem in de toekomst niet meer in staat zal zijn de enorme produktie van informatie en amusementsprodukten te verwerken; haar capaciteit schiet hiervoor eenvoudig tekort. "Sie sind auch nicht (mehr) geeignet des Zuwachs von Wissen und den Meinungspluralismus "universell" transparent zu machen."²⁴⁾

Het massamediasysteem zal grote technische en organisatorische problemen moeten oplossen om haar functies te kunnen vervullen. De eis van professionalisering van de communicatorrol en de behoefte aan grotere participatie van de ontvangers zullen het systeem noodzaken naar nieuwe structuren te zoeken. De tracering van deze structuren zal gemakkelijker zijn indien men zich een duidelijke voorstelling van de gewenste functies maakt, die het systeem in een toekomstige samenleving moet vervullen. Wij hebben deze functies uitvoerig uiteengezet. Met name zal de synthesefunctie een belangrijke worden; zij veronderstelt niet dat het massamediasysteem voorbijgaat aan allerlei tegenstellingen in de maatschappelijke structuur, deze verdoezelt en schijnkonsensus scheidt. Synthese is juist de konstruktie van iets nieuws dat boven de bestaande situatie uitgaat. Deze innoverende rol eist van het massamediasysteem een nieuwe oriëntatie: een actieve oriëntatie. De elite, die het systeem momenteel controleert dient zich daarbij bewust te zijn van haar maatschappelijke verantwoordelijkheid. Naast het onderwijssysteem zal het massamediasysteem het belangrijkste systeem zijn, dat de informatiestromen kan coördineren, bewerken, evalueren en distribueren teneinde de recipiënten in staat te stellen hun rollen in de complexe post-industriële samenleving, in de "knowledge society" te kunnen vervullen.

V. SAMENVATTING EN KONKLUSIES

1. Het onderzoek naar de sociale functie van het massamediasysteem is gebaat bij een systeem-analytische benadering teneinde het aspekt van sociale afzondering meer aksent te kunnen geven. Het massamediasysteem komt daarin als een open systeem naar voren dat interactie onderhoudt met zijn maatschappelijke omgeving, die bestaat uit een groot aantal subsystemen. Deze beïnvloeden het massamediasysteem dat op zijn beurt inwerkt op deze subsystemen.
2. De systeembenadering scheidt ruimte voor het facet van sociale verandering. Met name de veranderingen in het technologisch, sociaal-kultureel, economisch en politiek systeem zijn van belang voor de werking van het massamediasysteem en derhalve voor de aard van de sociale functie die het in een complexe samenleving vervult. In de structureel-funktionele benaderingen is hieraan voorbijgegaan.
3. De relatie van het massamediasysteem tot zijn omgeving kan worden uitgedrukt in een input-output-model. De belangrijkste inputfactoren bestaan uit eisen van kollektiviteiten en organisaties in de omgeving met betrekking tot controle en konsensusvorming. Een tweede inputfaktor bestaat

²⁴⁾ Kieslich, G. *Op. Cit.* p. 90.

uit de steun die aan het massamediasysteem wordt gegeven. De output van het systeem wordt gevormd door activiteiten en boodschappen ten overstaan van een groot heterogeen publiek. Deze outputs koppelen terug op de input. Binnen het systeem zelf kunnen eisen worden geformuleerd, de zgn. withinputs, terwijl de outputs ook op het massamediasysteem zelf kunnen inwerken.

De zgn. sluiswachters zijn belangrijke positiebekleders in het systeem: zij controleren de informatiestromen naar en in het systeem.

4. In een dynamische samenleving is behoefte aan een actief massamediasysteem. Een dergelijk systeem kan bijdragen aan synthesevorming in de maatschappij waarmee het optreden van het massamediasysteem wordt bedoeld ten aanzien van tegengestelde opvattingen over waarden en belangen zodat bepaalde elementen van deze tegenstellingen op een hoger nivo tot iets kwalitatief nieuws worden samengevat.
5. Dit impliceert dat het massamediasysteem over grote deskundigheid moet kunnen beschikken. Bovendien moet het systeem in een democratische structuur autonomie bezitten.
6. Een van de grootste problemen in de toekomst met betrekking tot het massamediasysteem heeft betrekking op de controle op de activiteiten van de zgn. "kommunikatorenelite". Monopolisering en machtsconcentratie in het systeem vragen in dit verband onze nauwlettende aandacht.
7. De recipiënten van massakommunikatie dienen direkter bij de activiteiten van het systeem te worden betrokken. Dit kan gerealiseerd worden door institutionalisering van feedbackkanalen.

KNELPUNTEN IN DE OMROEPWET

De wettelijke regeling van de omroep vindt haar noodzaak, niet haar oorzaak of rationele grondslag, in de beperktheid van het aantal zendfrequenties dat voor omroepdoeleinden beschikbaar is, en in de uit die beperktheid voortvloeiende overeenkomst. Het is nuttig, dit nog eens voorop te stellen. Zouden beide noodzakelijkheden niet gelden, dan zou de regeling van de werking van de publiciteitsmedia radio en televisie bij afzonderlijke wet als discriminatie van deze media ten opzichte van de producten van de drukpers zijn aan te merken. Dat de Omroepwet sterker discrimineert dan noodzakelijk is zal verderop in dit opstel worden aangetoond en toegelicht. Deze discriminatie kan niet worden los gezien van de onvolledigheid van artikel 7 van de grondwet, dat de vrijheid tot uiting van "gedachten en gevoelens" uitsluitend relateert aan de drukpers. Toch kan zij uit deze onvolledigheid alleen niet worden verklaard. Weliswaar bepaalt artikel 10 van het Europese verdrag voor de rechten van de mens, dat de lid-staten instellingen op het gebied van radio, televisie en film mogen onderwerpen aan stelsels van vergunningen, maar deze beperking laat de kern van het artikel onaangetaast: de erkenning van het recht inlichtingen en meningen vrij te verspreiden en te ontvangen.

Aan de indiening van het definitieve ontwerp van wet is een zeer lange periode van voorbereiding vooraf gegaan. Toch kun je zeggen, dat die wet er te vroeg is gekomen, zonder dat er een duidelijke noodzaak toe was. Aan de inwerkingtreding, eind mei 1969, waren ruim 45 jaren praktische ervaring vooraf gegaan. Op het moment van de inwerkingtreding waren belangrijke ontwikkelingen, waarmee de wet geen rekening houdt, al lang begonnen. Ik denk hierbij aan het technisch perspectief: kabelsystemen en communicatiesatellieten die een ruimere verspreiding, over grotere afstanden, van geluids- en beeldsignalen mogelijk maken, evenals de verspreiding van een groter aantal "boodschappen" (programma's) tezelfdertijd. Ik doel ook op de evolutie van het cultureel bepaalde normen- en waardenpatroon, waarvan de erkenning van eigen mondigheid, en eigen beoordelingsbevoegdheid, van de burgers het belangrijkste kenmerk is. Een evolutie die toch al voor 1969 in de jurisprudentie terzake van bijvoorbeeld drukpersdelicten - smaad of belediging (van volksgroepen, buitenlandse staatshoofden e.d.) - en het recht op vereniging (en demonstratie) haar weerslag had gevonden. Gelet op deze ontwikkelingen zou het van wijs beleid hebben getuigd, de

situatie waarin de omroep werd geregeld bij algemene maatregelen van bestuur, berustend op de Telegraaf- en Telefoonwet, voorlopig te continueren. Andere motieven hiervoor hadden kunnen zijn de zich sinds het midden van de jaren '60 in vrij hoog tempo voltrekkende concentratie binnen de drukpers-industrie, leidend tot vermindering van het aantal onafhankelijke dagbladen en zelfstandige uitgeverfondsen, alsmede de situatie op het bredere terrein van cultuur en onderwijs. Per slot van rekening kan een kunstbeleid, waartoe alleen al de impasses waarin toneel- en orkestenbestel zijn geraakt aanleiding zouden moeten geven, niet worden los gezien van het beleid terzake van de omroep die in feite het grootste impresariaat en het belangrijkste distributie-orgaan van "cultuurproducten" is. En dat, op welke manier ook, de omroep een belangrijke functie dient te hebben in het (individueel) afstandsonderwijs, werd sinds het begin van de jaren '60 in brede kring erkend. Omdat de omroep in Nederland door de structuur van ons maatschappelijke en culturele leven, door de daarmee samenhangende partijpolitieke constellatie en door de wijziging van een deel van de verhoudingen binnen die constellatie, een politiek wrijfpunt van de eerste orde was geworden, zou je met een omroepwet als brede raamwet vrede gehad kunnen hebben. Hoewel de wet die er kwam duidelijk de trekken toonde van een politiek compromis, heeft hij niet het karakter gekregen van een makkelijk te verwijderen, of te vervangen, noodverband. In feite is de omroepwet uitgevallen als een knellend keurslijf. De wezenlijke democratisering van maatschappij en cultuur worden er niet mee gediend. Het onaantastbaar beginsel van de uitingsvrijheid, en de in functie daarvan noodzakelijke decentralisatie van verantwoordelijkheid, ligt terecht aan de wet ten grondslag. De uitwerking van dit beginsel wordt door de regels die de wet stelt terzake van de institutionele kaders, en de voorwaarden waaraan zij worden onderworpen, vrijwel onmogelijk gemaakt. Het belangrijkste algemene bezwaar is wel, dat de decentralisatie van verantwoordelijkheid formeel beperkt blijft tot de instellingen die zendtijd hebben verworven. En dat de delegatie van verantwoordelijkheid een interpretatie vergt van bepaalde wetsartikelen, die naar het oordeel van de bestuurders van die instellingen te vrijmoedig is.

Een keurslijf is een sluitend geheel van knelpunten. Desalniettemin wil ik gevolg geven aan het verzoek van de redactie van dit tijdschrift, pogen na deze inleiding een aantal markante knelpunten in de omroepwet nader omschrijvend te signaleren. Maar vóór de knelpunten dienen in de volgorde van aandacht de uitgangspunten te staan.

OPEN BESTEL

Wat de regering verstond onder een "open bestel" is uiteengezet in de Nota Omroepbestel, van 1964: "teneinde een zo rechtvaardig en verantwoord mogelijke verdeling en gebruik van de gegeven beperkte zendtijd in deze tijd te kunnen effectueren, (beoogt de regering) een nieuwe structuur van de omroep. Zij wil daarmee recht doen aan de behoefte aan **openheid, hetgeen de onbelemmerde toegankelijkheid tot de omroep voor zoveel mogelijk groeperingen en meningen inhoudt**, en de noodzaak van **samenwerking** teneinde ook in de omroep tot duidelijke eenheid in verscheidenheid en gezamenlijke verantwoordelijkheid te komen." (De woorden "openheid" en "samenwerking" zijn in de nota vet gedrukt; het vette gedeelte van het op "openheid" betrekking hebbende deel van de tekst is door mij aangebracht. H. S.)

De nota wijst dan op de grote betekenis van de media voor enerzijds de

informatie en de vrije meningsuiting, anderzijds ("in niet mindere mate") de overdracht van cultuur en kennis, alsmede het verschaffen van amusement en ontspanning. De functie van radio en televisie als instrumenten voor de informatie en vrije meningsuiting, **"vraagt een zo ruim mogelijke openstelling van de media voor allen, die daarvan gebruik willen maken."** Op deze constatering volgt: "Deze openheid vindt echter haar natuurlijke begrenzing in het tweede aspect, dat het belang van kijker en luisteraar vooropstelt. Derhalve is het onontkoombaar, dat het gebruik van radio en televisie voor **culturele, educatieve en verstrooiende doeleinden** slechts wordt toevertrouwd aan daarvoor gequalificeerde en **onderling zoveel mogelijk samenwerkende omroeporganisaties."**

Deze redenering heeft iets cryptisch. Toch meen ik er uit te mogen concluderen, dat de "openheid" naar het oordeel van de regering, haar motivering vindt in "de onbelemmerde (sic) toegankelijkheid tot de omroep voor zoveel mogelijk groeperingen en meningen". Met betrekking tot de culturele, educatieve en verstrooiende functie wordt vooral de onderlinge samenwerking beklemtoond. In een der volgende passages van de nota vindt deze interpretatie steun: "In de thans voorgestelde structuur is, onder handhaving van vrijheid en openheid als uitgangspunten, vooral gestreefd naar het invoegen van mogelijkheden voor meer samenwerking. Deze bestaan mede in het betrekken van grote, nationale samenwerkingsorganen op cultureel terrein bij de bestaande omroepstructuur, zowel op bestuurlijk niveau als bij het programma-scheppend en -coördinerend werk. Daardoor zal het ook in ons volk levende verlangen naar meer eenheid en gezamenlijke verantwoordelijkheid, naast het bewaren der verscheidenheid, beter kunnen worden verwezenlijkt."

De memorie van toelichting werkt deze gedachte als volgt uit: "het ontwerp (voorziet) ook in een bestuurlijke openheid in die zin, dat de samenwerking in de omroep belichaamd zal zijn in een overkoepelende stichting, de Nederlandse Omroep Stichting, die haar steunpunten niet alleen in de omroep heeft, maar ook daarbuiten in verschillende culturele en maatschappelijke sectoren van de samenleving, hetgeen in de samenstelling van de besturende colleges tot uiting komt. Een bijzonder en belangrijk aspect van deze **samenwerking is de uitzending, door de Stichting, van een breed opgezet gezamenlijk programma, zowel voor de radio als voor de televisie. Dit opent de mogelijkheid van uitzendingen voor gemeenschappelijke verantwoordelijkheid in de eerste plaats in die gevallen, waarin een gezamenlijke voorbereiding of uitzending aangewezen is op grond van de aard van het programma, maar vervolgens ook in die gevallen, waarin de inhoud van het programma een gemeenschappelijke presentatie eist of de programmering bevorderlijk is voor de uitwisseling van gedachten tussen de verschillende stromingen en groeperingen in het volk."**

Er zitten in de hele redenering wel een paar inconsequenties. Waarom de openheid haar **natuurlijke** begrenzing zou vinden bij de betekenis van de media "voor de overdracht van cultuur en kennis, alsmede het verschaffen van amusement en ontspanning" wordt niet duidelijk gemaakt. Deze functie zou het belang van kijker en luisteraar vooropstellen. Moet daaruit dan worden opgemaakt, dat dit belang met "informatie en vrije meningsuiting" minder is gediend? Onbevredigend is het, dat het **eigen programma** van de stichting als "gezamenlijk programma" wordt aangeduid. De **eigen verantwoordelijkheid** van de stichting is, zo impliceert dit, een van de gezamenlijke verantwoordelijkheid van de omroepinstellingen afgeleide. Daarbij komt, dat de mogelijkheid tot het mede-dragen van verantwoordelijkheid van "grote, nationale sa-

menwerkingsorganen op cultureel terrein" als deelnemers in het bestuur van de N.O.S. - waar zij één kwart van de zetels bezetten (art. 41) - beperkt blijft tot juist dit gezamenlijk programma, dat volgens de weliswaar aanvechtbare maar tot dusver aanvaarde interpretatie van de tekst van art. 36 wat inhoud en aard betreft aan stringente beperkingen onderhevig is. Na lang en ijverig werken heeft een door de N.O.S. ingestelde commissie van wijze lieden een lijvig stuk geproduceerd, de Nota **Uitgangspunten voor het gezamenlijk programma**, dat zich tot de Omroepwet verhoudt als het Nieuwe Testament tot het Oude.

1. DE ERGSTE KNELLINGEN

Zoals voor elk keurslijf geldt ook voor dat van de Omroepwet, dat aanwijzing van de punten waar het 't ergst knelt, berust op subjecte waarneming of op partiële overgevoeligheid. Toch worden ook in de foundations-industrie, die niet ten onrechte steeds meer wordt beschouwd als te behoren tot een verouderde maatschappijstructuur, fabrieksfouten gemaakt. Die kunnen objectief worden vastgesteld. Zo'n "objectief knelpunt" is de macht die de Omroepwet toekent aan de minister van CRM.

Artikel 3 kan er wat de eerste helft betreft nog mee door. "Onze minister is belast met het algemeen beleid inzake de omroep..." Dat zou een formaliteit kunnen zijn. Maar zonder leesteken gaat de zin verder: "...en het daaruit voortvloeiende toezicht krachtens de bepalingen van deze wet." Na zo'n zinsnede word je argwanend. Per slot van rekening staat in het drukpersvrijheidsartikel van de Grondwet niets over ministerieel toezicht. Daarin wordt verwezen naar "ieders verantwoordelijkheid volgens de wet". Zo hoort het. Maar wat bepaalt het tweede lid van artikel 10 van de Omroepwet? Dat "de uitzendingen niets mogen bevatten, dat gevaar oplevert voor de veiligheid van de Staat, de openbare orde of de goede zeden." En 23 artikelen verder (art. 33, lid 4) heet het: "Onze minister trekt de toewijzing van zendtijd in, indien de voortdurende daarvan gevaar voor de veiligheid van de staat, de openbare orde of de goede zeden zou opleveren." De klap op de vuurpijl levert dan artikel 61:

"1. Onze minister kan alle instellingen, die zendtijd hebben verkregen, ingeval zij een voorschrift van deze wet of een ter uitvoering daarvan gegeven voorschrift hebben overtreden, berispen, dan wel, de Omroepraad gehoord, voor een door hem te bepalen termijn uitsluiten van het doen van uitzendingen."

"2. Onze minister kan de vergoeding, bedoeld in artikel 58, eerste, tweede of vijfde lid, (d.i. de vergoeding voor de kosten van de uitzendingen H.S.) geheel of gedeeltelijk opschorten of intrekken, indien een daar genoemde instelling niet voldoet aan de bij of krachtens de artikelen 25, 34, 58, 59 of 60 gestelde voorwaarden of gegeven voorschriften" (deze artikelen zijn van formeel organisatorische aard. Toch staat het er maar.)

"3. De in de vorige leden bedoelde beslissingen worden openbaar gemaakt in de **Nederlandse Staatscourant**." (Die hier dus, heel consequent, de functie van schandpaaltje krijgt.)

Even heeft het er naar uitgezien, dat de artikelen 33.4 en 61 zouden worden geschrapt. Het daartoe strekkende initiatief van wet van de kamerleden Roethoff en Voogd is echter in de zomer van 1973 inzet geworden van een niet zo nobel parlementair gekrakeel, en derhalve door de indieners ingetrokken. Wat op zichzelf een duidelijke aanwijzing inhoudt voor het risico dat de wet-

gever heeft geschapen door de vrijheid van informatie en meningsuiting als zodanig, voor zover zij betrekking heeft op de omroep, tot voorwerp van ministeriële bemoeiing te maken. De vraag of iets gevaar oplevert voor de openbare orde en de goede zeden behoort niet door een politicus maar door de rechter te worden beoordeeld. (Op het transport van springladingen, rookbommen of zwaveldioxide zijn de "zendkanalen" van de omroep niet berekend.) Ook de verwijzing naar de veiligheid van de staat is misplaatst. In artikel 7 van de Grondwet ontbreekt zij terecht. Toch is het denken over de interdependentie van "nationale veiligheden" sinds 1848 wel enigmate geëvolueerd.

2. ANDERE (NIET ZOVEEL MINDER ERGE) KNELLINGEN

Hoe voortreffelijk het beginsel van onafhankelijke omroeporganisaties, verantwoordelijk voor hun eigen uitzendingen, is, de voorwaarden waaraan instellingen moeten voldoen, willen zij zendtijd verwerven en eigen verantwoordelijkheid mogen dragen, zijn uit een oogpunt van werkelijke democratie aanvechtbaar. De allerbelangrijkste voorwaarde is die van het getal. Met het getalscriterium (art. 13.2.6) staat of valt het gehele bestel. Niet alleen de omroeporganisaties, ook de N.O.S., die weliswaar meer is dan de som dier organisaties, maar waarvan het beleid toch in belangrijke mate door de zelfstandige omroepen wordt bepaald. Niet alleen, omdat hun vertegenwoordigers in het bestuur de grootste "fractie" vormen, die bovendien kwalitatief doorgaans de hechtste en de sterkste blijkt te zijn, omdat de ervaren vaklui er de boventoon voeren. Ook omdat het gezamenlijk programma door de wetgever aan formeel vage, in de praktijk evenwel stringente, beperkingen is onderworpen die voor de programma's van de componenten van de stichting niet gelden.

Het getalscriterium was tot op zekere hoogte verdedigbaar in een tijd waarin voor grote groepen van het Nederlandse volk levensbeschouwing (religie), maatschappij beschouwing (politiek) en cultuur (manier van leven in het gezin en in bredere kring) samen vielen. Hoewel de verzuiling niet helemaal is verdwenen, leven we toch niet meer in zo'n tijd. Toch wordt daarvan wel uitgegaan in het tweede lid van artikel 13. Van instellingen die in aanmerking komen voor zendtijd wordt onder 13.2.4 geëist, dat "zij in zodanige mate gericht zijn op de bevrediging van in het volk levende culturele of godsdienstige dan wel geestelijke behoeften, dat hun uitzendingen uit dien hoofde geacht kunnen worden van algemeen nut te zijn". Een rekbaar criterium, dat niettemin de rekkelijken onder ons moet tegenstaan. Zeker als het wordt gerelateerd aan de in 13.2.3 geformuleerde voorwaarde: "zij moeten zich de uitzending ten doel stellen van een volledig radio- of televisieprogramma, dat in beginsel alle categorieën van programmastof omvat".

Wat daarmee wordt bedoeld is uitgewerkt in artikel 35.2: "Iedere omroeporganisatie is verplicht haar zendtijd te gebruiken voor uitzending van een volledig programma, dat in redelijke onderlinge verhouding tenminste omvat onderdelen van culturele, informatieve, educatieve en verstrooiende aard." In de ruim vier jaar die sinds de inwerkingtreding van de wet zijn verstreken is al gebleken, hoe moeilijk deze criteria toepasbaar zijn. De TROS heeft zendtijd verworven, omdat ze op grond van haar ledental en doelstelling werd geacht in "culturele behoeften" te voorzien. Stellig in overeenstemming met de wens van de meesten harer leden heeft ze van die "redelijke onderlinge verhouding" binnen het "volledig programma" een potje gemaakt. Ik acht me

van de plicht ontslagen dit ampel te adstrueren. De E.O. voorziet duidelijk in de bevrediging van in bepaalde kringen van het volk levende godsdienstige behoeften. Juist vanwege de culturele implicaties van die godsdienstige behoeften mag van hem niet worden verwacht, dat hij in zijn programma tussen de culturele, de informatieve, de educatieve en de verstrooiende onderdelen een verhouding manifest maakt die in bredere kringen van het volk als "re-delijk" wordt ervaren.

Hoewel de omroep een belangrijk deel van zijn taak vindt in wat je kunt noemen de distributie van "cultuurproducten", laat de wet toekenning van zendtijd aan instellingen die zich bijvoorbeeld specialiseren in uitzending van serieuze muziek, van popmuziek, van drama, van analytische politieke informatie, niet toe. Het eigen programma van de stichting mag, volgens de interpretatie die in de **Nota Uitgangspunten** is neergelegd, zich met dit soort specifiek culturele voorkeuren in het geheel niet bezig houden. Ze vallen niet onder de categorie "ontmoetingspunten voor geestelijke en maatschappelijke stromingen in het volk, ook van die, welke niet door een gerechtigde tot het gebruik van zendtijd zijn vertegenwoordigd". Zij kunnen, oordelen de schriftgeleerden, evenmin tot gelding komen in de "uitzendingen die zich bij uitstek voor een gezamenlijke voorbereiding, samenstelling en uitvoering lenen". Die bij uitstek geschikte uitzendingen moeten er - de vondst is aan een amendement van de anti-revolutionaire Afrikareiziger Schakel te danken - voor zorgen, dat "het programma van de Stichting met de programma's van de andere omroeporganisaties een evenwichtig totaalbeeld oplevert". Door dit staartje heeft art. 36 het karakter gekregen van een stopverf-artikel. Toch zou er best wat mee zijn te doen, als niet de zogenaamde blokprogrammering algemeen aanvaard praktijkvoorschrift zou zijn geworden. De omroeporganisaties brengen hun programma's in aaneengesloten dagdelen of hele dagen. De NOS moet dus ook in dagdelen of dagen programmeren. Zij wordt daarvoor verplicht even "volledig", ergo even "bont" of "geschakeerd" te programmeren als de particuliere omroepen.

Aan de lineaire programmacoördinatie - groepering van de uitzendingen via één kanaal, zodanig dat ze een evenwichtig geheel vormen - kan de NOS derhalve geen bijdrage van kwalitatieve betekenis leveren. De coördinatie tussen de onderscheidene radiozenders en de onderscheidene televisiezenders moet de wettelijke aanwijzingen ten spijt, door diezelfde blokprogrammering een wassen neus blijven. Het getalscriterium dwingt de omroeporganisaties die op een bepaald dagdeel "tegenover elkaar staan" immers tot onderlinge wedijver in de strijd om de gunsten van het luister- en kijkvolk.

3. GEKKE KNELLINGEN

Hier kom ik, moeiteloos, bij een van de gekste knellingen in het wettelijk keurslijf. Omroeporganisaties mogen niet gericht zijn op het maken van winst (voor zover deze niet voor de omroepaak bestemd is) (art. 13.2.5). Ze moeten wel idem zoveel leden of contribuanten hebben, willen ze zendtijd krijgen; dat aantal houden, willen zij de zendtijd niet verliezen; dat aantal doen toenemen, willen ze hun zendtijd uitgebreid zien. Dat sluit op zijn minst een aansporing in tot het voortdurend werven van supporters, en het behagen van de eenmaal gevormde supportersschare. Bij de programmering moet daarmee rekening worden gehouden. Wat dat betreft zijn de luister- en kijkdichtheidscijfers, die in hun algemeenheid vooral populariteitsindicaties geven, in ons a-commerciële bestel niet minder belangrijk dan in een puur commercieel bestel.

Daarbij komt nog, dat voor de werving en het behoud van de supporters de programmabladen even belangrijk zijn als de programma's. Die programmabladen worden heel gewoon heel commercieel geëxploiteerd, met dien verstande dat alleen "erkende" omroepinstellingen programmabladen mogen uitgeven. (Art. 22: regeling van het auteursrecht op de publicatie van programmegegevens.) En wie zich op zo'n programmablad abonneert, wordt blijkens art. 13.2.8 beschouwd als lid of contribuant van de dat orgaan uitgevende omroeporganisatie, tenzij hij "uitdrukkelijk te kennen heeft gegeven, geen lid of contribuant van de organisatie te willen zijn." (Volledigheidshalve merk ik nog op, dat de Omroepwet de grondwettelijke uitingsvrijheid naar de geest frustreert, maar dat het aan de artikelen 22 en 23 gerelateerde 20-ste artikel van de NOS-statuten met de grondwettelijke persvrijheid een loopje neemt, door onder meer te bepalen welk deel van de oplaag van een programmablad in de losse verkoop mag worden gebracht, en welk deel van de redactionele tekst van zo'n blad gewijd mag zijn aan onderwerpen die niet rechtstreeks met de omroep, de omroeporganisaties of de omroepprogramma's hebben te maken.)

Enkele andere gekheden die de wet formaliseert wil ik, tenslotte, samenvattend opsommen:

— hetzelfde bestuur is verantwoordelijk voor de N.O.S. als beheersinstantie van alle onroerend goed en alle technische apparatuur, ten dienste van de ganse omroep, en voor het eigen (gezamenlijk) programma van de stichting;

— de dagelijkse leiding van het NOS-bedrijf wordt uit het bestuur gekozen, is verantwoording schuldig aan het bestuur waarvan hetzelfde deel uitmaakt (een soort b. en w.-constructie, met dien verstande dat het NOS-bestuur niet rechtstreeks gekozen, maar ten dele door de partners aangewezen, ten dele door landelijke particuliere organisaties of door de Kroon wordt benoemd);

— de programmaraden voor radio en televisie geven uitsluitend aanwijzingen voor het gezamenlijk programma, dat nu net niet een volledig programma mag zijn;

— de wet verplicht de vele interne omroepcolleges, waar in feite de dienst wordt uitgemaakt, niet tot informatie aan programmaraden en programma-coördinatiecommissies, hoewel dit met het oog op het algemeen belang in van artikel 13, en ook andere artikelen van de wet, is het van belang te weten

— de wet verplicht de leden van de Omroepraad tot geheimhouding terzake van het in de vergaderingen van die raad behandelde (de Raad is het belangrijkste adviesorgaan van de minister. Juist met het oog op de interpretatie het leven geroepen wettelijke organen zijn;

op welke gronden de raad de minister adviseert een nieuwe omroepinstelling al dan niet tot de ether toe te laten. De instructie voor de Omroepraad bepaalt weliswaar, dat de minister, de raad gehoord, over openbaarmaking van adviezen beslist. Toch heeft de minister al enkele malen geen rekening willen houden met de opvatting van de raad terzake van de wenselijkheid van openbaarmaking van bepaalde adviezen.)

Het zijn dergelijke "gekheden" die, zoals ik dat vroeger eens heb genoemd, de Nederlandse Omroep Stichting de status geven van een "staat in de staat" - en dan van een kleinere staat met een gesloten huishouding, die niettemin voor haar budget volledig afhankelijk is van toewijzingen vanwege de grote staat. De onbevredigende wettelijke voorzieningen met betrekking tot de regionale omroep en de reclame-uitzendingen laat ik, om het verhaal niet te lang te maken, verder buiten beschouwing. Evenals de mijns inziens primitieve

en ingewikkelde regeling die is getroffen voor het recht op rectificatie, niet een recht op wederwoord (art. 38).

Wel moet nog melding worden gemaakt van het derde lid van art. 45. Dit legt de programmacoördinatiecommissie voor de radio de plicht op, er zorg voor te dragen, "dat zoveel mogelijk gedurende de voor de uitzendingen bestemde tijd op één der radiozendernetten een programma van verstrooiende aard wordt uitgezonden." Zonder Veronica zou die bepaling nooit zijn verzonnen. Zij impliceert culturele discriminatie. Ten aanzien van "informatieve", "educatieve" en "culturele" programma's ontbreekt immers een dergelijk voorschrift. Zij ondermijnt op voorhand de "redelijke onderlinge verhouding" (tussen onderdelen van culturele, informatieve, educatieve en verstrooiende aard) waarvoor art. 38.2 gewaagt.

4. BEKNOPT PERSPECTIEF

Het beginsel dat aan de wet ten grondslag ligt is, ik herhaal het, gezond. Het legt de verantwoordelijkheid voor de inhoud van de uitzendingen bij de formeel onafhankelijke instellingen die de programmas produceren. Dat er geen censuur-vooraf mag zijn ligt in een democratie voor de hand. De redactie van art. 12 is in dit opzicht noch sluitend, noch bevredigend: "Het toezicht van overheidswege op de inhoud der uitzendingen is... repressief en wordt door Onze minister geregeld". Ergo: geen censuur vooraf, wel repressief ministerieel toezicht, waarop je als zendgemachtigde toch maar altijd voorbereid moet zijn. De artikelen 10.2, 33.4 en 61.1 zijn tenslotte niet toevallig in de wet opgenomen.

Voor het getalscriterium kan ik niet zo maar een vervangende norm bedenken. Alleen al het ervaringsgegeven, dat de relatie tussen de "aanhanger" van de onderscheidene omroeporganisaties en de belangrijke levens- en maatschappijbeschouwelijke stromingen die zij vertegenwoordigen steeds meer zoek dreigt te raken, in veel gevallen al ontbreekt - gemeten naar de supporterschare van AVRO, TROS en Veronica i.o. zou het Nederlandse volk voor meer dan 50 procent politiek indifferent en cultureel bleekzuchtig moeten zijn - noopt tot herbeziening op dit "objectieve" criterium voor zendtijdtoewijzing. Daarbij komt dat de "opening" van het bestel tot dusver vooral heeft geleid tot een verdere versnippering van zendtijd, die de keuze voor het publiek niet wezenlijk heeft verruimd en de geestelijke en politieke informatie er niet markanter of gedifferentieerder op heeft gemaakt. De relatie lidmaatschap-abonnement werkt een automatisme in de hand, dat het zicht op de werkelijke programmavoorkeuren verduistert, het inzicht in de "behoeften" van het publiek niet verheldert.

Zet de ontwikkeling zich voort volgens de huidige trend dan dreigt de zaak binnenkort volkomen vast te lopen: een TROS als A-, een Veronica als B-omroep (met een A-perspectief) zullen de programmacoördinatie maken tot een nog grotere farce dan ze nu is. Maar tot een bevroeringsperiode van een bepaald aantal jaren zal wel geen kabinet bereid zijn. Het politiek compromis waarop de wet berust, dwingt immers tot het vinden van steeds nieuwe politieke compromissen die de "culturele democratie" compromitteren omdat ze het recht van de sterksten nog versterken, het met het oog op de gezondheid van de politieke democratie toch al bedenkelijke patroon van culturele gewoonten en voorkeuren tegen ontwikkeling immuniseren. Toch zou zo'n bevroeringsperiode aanbeveling verdienen.

In elk geval moet worden voorkomen, dat de N.O.S. als programmaverzorgen-

de stichting terwille van haar stopverf-functie steeds verder in een positie van absolute machteloosheid wordt gedwongen. Artikel 36 laat mijns inziens geen interpretatie toe, die insluit dat het gezamenlijk programma krachteloos en bloedarm moet zijn. Met name het criterium "bij uitstek geschikt" kan in alle redelijkheid zo worden opgevat, dat de N.O.S. mede haar taak vindt in het produceren en uitzenden van die programma's, waarvan de omroeporganisaties zich te makkelijk zullen onthouden uit vrees voor klantenverlies. Ik denk daarbij zowel aan avantgardistische uitzendingen op het gebied van de kunsten en de maatschappelijke verhoudingen als aan bijvoorbeeld politieke analyses. Wat dit betreft zou direct al een begin kunnen worden gemaakt met de kwaliteitsverbetering waaraan het N.O.S.-journaal en het radio-nieuws hard toe zijn.

Bovendien lijkt de N.O.S. door haar functie en structuur de eerst aangewezen instelling om te experimenteren met nieuwe systemen van delegatie van verantwoordelijkheid. Aan de hand van contracten met teams (maatschappen) van bijvoorbeeld kunstenaars of journalisten, zouden programma's tot stand kunnen komen, waarvoor de verantwoordelijkheid berust bij de 'makers' en de 'uitvoerders'. (Op die manier zouden ook bepaalde producties van omroeporganisaties, dan wel van medewerkers van omroeporganisaties, in het N.O.S.-programma kunnen worden opgenomen.) De 'mini-omroepen' zouden op deze wijze ook, zonder de eigen inhoudelijke verantwoordelijkheid te verliezen, naar het programma van de N.O.S. kunnen verhuizen. Tot dusver heeft niemand mij ervan kunnen overtuigen dat een dergelijke formule, die aan de N.O.S. ten dele de taken zou geven van een uitgeverij met een zeer gevarieerd fonds, in strijd is met de letter van de wet. Alleen de zedenmeesterlijke opvatting, dat onafhankelijkheid identiek is met 'neutraliteit' of 'objectiviteit', vormt een belemmering. En die opvatting viert hoogtij in zekere Haagse en Hilversumse kringen. Maar dat doet ze al sinds de jaren '20, toen het zeer omslachtig en gewetensvol knutselen aan een regeling voor de radio-omroep begon. Zo nu en dan krijg je de indruk, dat het N.O.S.-bestuur zichzelf de taken toebedeelt van de terecht al meer dan 30 jaar geleden opgeheven radio controle commissie.

De hier summier geschetste oplossing zou gediend zijn met de splitsing van de huidige omroepstichting in drie instellingen: één met een programmatische, één met een coördinerende, en één met een technisch-administratief dienstverlenende taak. Toch zouden we er daarmee niet zijn. Het beleid dat ten aanzien van de omroepmedia wordt gevoerd kan niet worden los gezien van het algemene 'mediumbeleid'. De noodzaak tot integratie van het mediumbeleid wordt de laatste jaren in brede kring onderschreven. Tot dusver is de invalshoek van waaruit dat gebeurt een beperkte. Er wordt allereerst gedacht aan de economische aspecten, en dan nog in hoofdzaak aan die van de pers en de omroep. Het streven naar een geïntegreerd mediumbeleid zal evenwel niet tot een bij benadering bevredigende oplossing leiden, als niet wordt rekening gehouden met de taken van de gehele uitgeverij, met de behoeften van onderwijs en vorming, met de kunsten en de kunstbedrijven. En natuurlijk zullen het technische perspectief — video-cassettes en -platen, kabel-distributie, communicatiesatellieten — en de juridische implicaties daarvan niet buiten beschouwing mogen worden gelaten.

We zouden, dunkt me, beter niet kunnen beginnen met de instelling van breed samengestelde commissies van belanghebbenden. Aan het instellen van dergelijke commissies zou vooraf moeten gaan aan interdisciplinair onderzoek, te verrichten door enkele daartoe geëquipeerde wetenschappelijke instituten.

Er zouden mensen uit de sfeer van het massacommunicatie-onderzoek aan moeten deelnemen, maar ook sociaal-psychologen, sociologen, vooral ook ingenieurs, economen en juristen. Er zijn er ook in de laatst genoemde categorieën voldoende die behalve over de bekwaamheid over de specifieke belangstelling beschikken. Eerste doel van zo'n interdisciplinair onderzoek zou dienen te zijn de ontwikkeling van een aantal modellen. Met als uitgangspunten bijvoorbeeld de informatiebehoefte (gezien vanuit de maatschappij en de vermogens en behoeften van individuen), de mogelijkheden tot structurering van de informatie (gericht op een aanbod, dat de 'gemiddelde burger' in staat stelt te beschikken over die inlichtingen, op grond waarvan hij zich een oordeel kan vormen over de situatie waarin hij en zijn medeburgers zich bevinden), de mogelijkheden tot effectuering van de uitingsvrijheid en het recht op informatie, in de breedste zin des woords (in dit verband heb ik wel eens gewaagd van een 'complementair functioneren' van de media). In het economisch model zou je er, wat mij betreft, vanuit kunnen gaan dat een bepaalde hoeveelheid informatie even noodzakelijk is als een bepaalde hoeveelheid leefruimte, zuurstof enzovoorts, en dat voorziening in bepaalde culturele behoeften even noodzakelijk is als voorziening in bepaalde gemeenschappelijke materiële behoeften. De reclame en haar opbrengsten zouden in zo'n model radicaal buiten beschouwing moeten blijven. Tenzij men welgefundeerd tot de conclusie zou komen, dat ze binnen de categorie der levensnoodzakelijke informatie valt.

Het resultaat van dergelijk interdisciplinair onderzoek zou zeer waarschijnlijk het karakter hebben van één of meer autoritaire modellen. Nu is dat voor **beleidsmodellen** echt niet zo erg. De beleidsvoorbereidende commissies zouden in elk geval een redelijke kans krijgen aan de hand van een aantal rationeel verantwoorde werkhypothesen hun arbeid te beginnen.

Met een beetje goede wil hoeft dit allemaal niet zó lang te duren. Begin je met alleen de belanghebbenden, vaklieden of leken, om de tafel te brengen, dan ben je bij voorbaat verzekerd van op z'n best een compromis, waarin alle lang gekoesterde vooroordelen zijn ingebakken. Natuurlijk zullen ook aan een wetenschappelijk model bepaalde vooroordelen niet vreemd zijn. Is het een goed model, dan mag je erop rekenen dat ze als werkhypothesen herkenbaar zijn.

LEZERSRAADPLEGINGEN EN ONDERZOEK VAN DE PUBLIEKE OPINIE

In het eerste deel van dit artikel worden enkele korte opmerkingen gemaakt over de ontwikkeling van het onderzoek van de publieke opinie en wordt aandacht besteed aan verschillende kritische benaderingen van het begrip 'publieke opinie'. Verder wordt getracht publieke opinie en het onderzoek van de publieke opinie te plaatsen in het kader van de functie ervan in het geheel van zich voltrekkende maatschappelijke processen. In het tweede deel van het artikel wordt verslag gedaan van enkele ervaringen die werden opgedaan met een vorm van opinie-onderzoek die wellicht beter dan bepaalde meer gangbare vormen aansluit bij het in het eerste deel geschetste kader. In het derde deel wordt dan een poging gedaan om lezersraadplegingen als vorm van onderzoek van de publieke opinie te evalueren.

1. DE ROL VAN PUBLIEKE OPINIE EN HET ONDERZOEK VAN DE PUBLIEKE OPINIE IN HET GEHEEL VAN ZICH VOLTREKKENDE MAATSCHAPPELIJKE PROCESSEN

Wijzen op het bestaan van een hechte relatie tussen onderzoek van de publieke opinie en de nieuws-media lijkt op het eerste gezicht een nogal triviale bezigheid. Vanaf het allereerste begin van het onderzoek van de publieke opinie is dit uiterst nauw aan de massa-media verbonden geweest. In de jaren twintig wist het Amerikaanse blad **Literary Digest** grote aandacht te trekken met het houden van opinie-peilingen en schijnverkiezingen.¹⁾

Kranten en tijdschriften hadden toen al gedurende meer dan een eeuw opinie-peilingen verricht. Deze opiniepeilingen waren aanvankelijk afhankelijk van de vrijwillige medewerking van de bevolking.

De **Literary Digest** begon in 1916 met nationale opiniepeilingen in de Verenigde Staten. Door dit blad werd onderzoek van de publieke opinie verricht t.a.v. kwesties als de presidentiële voorverkiezingen, de **New Deal** van Roosevelt, wetgeving over gratifikaties, de 'drooglegging' van de VS, en bij nationale verkiezingen. Bij sommige enquêtes werden meer dan 10 miljoen vragenformulieren verspreid.²⁾

In oktober 1935 begon het **American Institute for Public Opinion** van George

¹⁾ Childs, H. L., *De publieke opinie*, Utrecht, 1968, p. 54.

²⁾ Childs, H. L., op.cit. p. 471.

Gallup met de publikaties van de uitslagen van opinie-peilingen. In plaats van miljoenen mensen te ondervragen zoals de **Literary Digest** deed, nam Gallup representatieve steekproeven van een paar duizend mensen uit de stemgerechtigde bevolking. Bij de presidentsverkiezingen van 1936 voorspelde hij en **niet de Literary Digest** de juiste uitslag. Naarmate het onderzoek van de publieke opinie verder vorderde en er steeds verfijnder technieken werden ontwikkeld is ook het begrip 'publieke opinie' steeds meer het onderwerp van kritische discussie geworden. Reeds in 1940 constateert Harrison ³⁾ dat het begrip 'publieke opinie' als gevolg van misbruik en verkeerde toepassing onduidelijk en dubbelzinnig is geworden.

In 1947 hield Herbert Blumer op de jaarlijkse bijeenkomst van de American Sociological Society een betoog over publieke opinie en onderzoek van de publieke opinie. ⁴⁾ De kritische opmerkingen van Blumer zijn merkwaardig genoeg nog steeds erg relevant. Blumer wees op het onvermogen van de onderzoekers van de publieke opinie om 'publieke opinie' te omschrijven als een abstrakt of algemeen begrip dat zo als uitgangspunt voor een systeem van uitspraken zou kunnen dienen. Dit onvermogen wordt afgeleid uit de volgende drie observaties:

Allereerst werden er klaarblijkelijk geen pogingen gedaan 'publieke opinie' als 'object' te identificeren of te omschrijven; er worden geen criteria aangegeven waardoor 'publieke opinie' wordt gekenmerkt of zich onderscheidt en dus kunnen we niet beoordelen of een bepaald verschijnsel al dan niet binnen de klasse 'publieke opinie' valt.

Verder ontbreken volgens Blumer specifieke onderzoeken waarin algemene uitspraken over publieke opinie worden getoetst, hetgeen er op wijst dat er geen algemeen onderwerp van onderzoek is. Tenslotte constateert Blumer een gebrek aan generalisaties over publieke opinie.

De onderzoekers van de publieke opinie zijn volgens Blumer zó aan hun techniek verknocht en zo zeer gericht op het verbeteren van onderzoekstechnieken, dat ze de vitale vraag of hun techniek geschikt is om datgene wat ze kennelijk willen onderzoeken, te onderzoeken, uit de weg gaan. (Deze instelling is m.i. overigens niet specifiek voor onderzoekers van de publieke opinie, maar is min of meer algemeen aanwezig bij beoefenaars van de sociale wetenschappen. W.M.)

Ze zijn voornamelijk bezig met de toepassing van hun techniek. Dat dit overigens nog steeds het geval is kan duidelijk worden aan de hand van het volgende citaat:

"De grootste handicap bij de bestudering van de publieke opinie is uit de weg geruimd maar er blijft een aantal kleinere problemen die de aandacht van de onderzoeker op dit gebied zullen blijven vasthouden: problemen van de techniek van de ondervraging, problemen verbonden aan het opstellen van de vragen, problemen verbonden aan het veldwerk." ⁵⁾

De ontoereikendheid van het gebruikelijke opinie-onderzoek is volgens Blumer inherent aan de toegepaste methode van steekproef-trekken. De ge-

³⁾ Harrison, T., What is public opinion? *Political Quarterly*, 1940, 11, pp. 368-83.

⁴⁾ Blumer, H. Public Opinion and Public Opinion Polling. *Am. Soc. Rev.* vol. 13, pp. 542-49.

⁵⁾ Childs, H. L., op.cit. p. 69.

woonlijk toegepaste methode van het trekken van een steekproef impliceert dat de maatschappij wordt gezien als slechts een samenvoeging van aparte individuen. Publieke opinie wordt dan opgevat als een kwantitatieve verdeling van individuele meningen. Deze maatschappijvisie en deze opvatting van publieke opinie kunnen bijzonder onrealistisch genoemd worden. Een maatschappij is georganiseerd en gestructureerd en niet slechts een samenraapsel van individuen. Een maatschappij is samengesteld uit verschillende groepen die verschillen qua strategische positie en wat betreft hun mogelijkheden tot optreden.

Publieke opinie moet worden beschouwd vanuit de functie ervan in de sociale processen die zich in een maatschappij afspelen. In de opvatting van Blumer kan publieke opinie realistisch gezien niet anders zijn dan het patroon van de verschillende gezichtspunten en posities over een bepaald onderwerp zoals dat zich voordoet tegenover diegenen die (mede) op grond hiervan moeten handelen.

Inzoverre publieke opinie van invloed is op maatschappelijke processen, wordt deze dit alleen doordat diegenen, die op grond hiervan moeten handelen zoals wetgevers, bestuurders etc., er rekening mee houden: "Public opinion which was a mere display, or which was terminal in its very expression, or which never came to the attention of those who have to act on public opinion would be impotent and meaningless as far as affecting the action or operation of society is concerned."⁶⁾

We kunnen ons nu afvragen of het bovenstaande niet van toepassing is op een groot deel van het onderzoek van de publieke opinie zoals dat momenteel wordt uitgevoerd.

Het lijkt plausibel dat degene die beslissingen moet of kan nemen rekening houdt met gezichtspunten op grond van zijn beoordeling van de mate waarin deze gezichtspunten worden gesteund door groepen of personen en op grond van zijn beoordeling en taxaties van de implicaties van deze steun. Op deze manier wordt de nadruk gelegd op de nauwe relatie tussen publieke opinie en de structuur van een maatschappij met de daaraan inherente differentiatie in prestige en macht.

Het is niet te zeggen of de leden van een steekproef een representatieve doorsnede vormen van diegenen die deelnemen aan een proces van publieke opinie-vorming zoals dat in werkelijkheid t.a.v. een bepaald onderwerp in de maatschappij plaatsvindt. Sterker nog; dit is zelfs zeer onwaarschijnlijk. Een belangrijker punt is, aangenomen dat dit wel zo zou zijn, dat we niets weten over hun **aandeel** in dit proces.

In de praktijk van het functioneren van het onderzoek van de publieke opinie lijkt de kritiek van Blumer tot nu toe niet veel invloed te hebben gehad. Zo merkt Plowman op: "The practice of public polling implicitly treats public opinion as the opinions of all members of a defined universe, such as the electorate, as measured by means of standard questions presented to an appropriate sample. It is a sign of the influence of the polls that current discussion of public opinion tends to take this definition for granted."⁷⁾ De voornaamste reden hiervoor zal wel zijn dat het onderzoek naar de publieke opinie voornamelijk van hun opdrachtgevers afhankelijke commer-

⁶⁾ Blumer, H., op.cit. p. 545.

⁷⁾ Plowman, D. E. G., Public opinion and the polls, *The British Journal of Sociology*, 1962, 13/4, pp. 331-49, p. 331.

ciële bureaus plaats heeft die voornamelijk op marktonderzoek georiënteerd zijn (het is hier op deze plaats niet zozeer de bedoeling deze omstandigheid te waarderen, maar veeleer hem te konstateren).

Plowman sluit zich in belangrijke mate bij de opvattingen van Blumer over publieke opinie aan. Het begrip 'publieke opinie' verwijst volgens deze opvatting naar de gezichtspunten van met elkaar wedijverende belangengroepen en die van onpartijdige toeschouwers en de manier waarop hiermee rekening wordt gehouden door diegenen die beslissingen nemen.

Volgens dit gezichtspunt heeft de term 'publieke opinie' betrekking op een ingewikkeld en veranderlijk proces waarin zowel groepen als ongeorganiseerde personen zijn betrokken. Verder maken processen van volksvertegenwoordiging, wetgeving, bestuur en rechtspraak en de manier waarop beslissingen worden genomen op deze gebieden en de wijze waarop meningen degenen die beslissen, bereiken, er deel van uit.

Door een en ander zo te stellen worden zowel vragen opgeroepen over macht en de vraag óf en hóe belangengroepen van hun macht misbruik maken als vragen over overtuiging en propaganda.⁸⁾

De methode van de representatieve steekproef wordt vaak verdedigd met theorieën over het democratisch functioneren van de maatschappij. Plowman wijst er op dat dit niet betekent dat diegenen die dit element naar voren brengen ook zullen stellen dat meningen **in feite** ook een gelijk gewicht hebben. Het komt er dan dus op neer dat onderzoekers van publieke opinie, die hun methoden verdedigen door een beroep te doen op de democratie, niet willen beweren dat meningen in feite gelijkwaardig zijn, maar wel **dat dit zo zou moeten zijn**. Het opinie-onderzoek wordt aldus niet op wetenschappelijke gronden maar vanuit bepaalde waarde-oriënteringen en op bepaalde politieke gronden verdedigd.⁹⁾

Dergelijke waarde-oriëntaties kan men al dan niet legitiem vinden, maar voor de aanhangers ervan is het dan wel belangrijk zich te bezinnen over de voorwaarden waaronder de er uit voortvloeiende doelstellingen gerealiseerd kunnen worden. Wanneer hierover geen duidelijk inzicht is ontwikkeld, loopt men de kans zichzelf (en anderen) voor de gek te houden. Een belangrijk punt waar door Plowman op wordt gewezen is, dat er niet zozeer bezwaren moeten worden gemaakt tegen de methode van steekproeftrekken als zodanig, maar tegen de **omschrijving van de populatie** waarvan men gewoonlijk uitgaat, namelijk de kiesgerechtigde bevolking. Deze omschrijving van de populatie is vanuit een gezichtspunt van het vaststellen van publieke opinie uiterst arbitrair te noemen en valt niet per se samen met het publiek voor het een of andere controversiële onderwerp.¹⁰⁾

Nauw hiermee samen hangt de vraag naar de validiteit van onderzoek van de publieke opinie. Plowman stelt dat validiteit van onderzoek van publieke opinie over controversiële zaken moeilijk is vast te stellen en dat dit gemis aan toonbare validiteit ondermijnend is voor de aanspraak van de onderzoeker van de publieke opinie om aan bestuurders iets van waarde aan te bieden.

De manier waarop een meetinstrument gevalideerd moet worden hangt af van de doeleinden die men met behulp van de metingen wil nastreven. Wat

⁸⁾ Plowman, D. E. G., op.cit., p. 332/333.

⁹⁾ Plowman, D. E. G., op.cit., p. 334.

¹⁰⁾ Plowman, D. E. G., op.cit., p. 343.

betreft publieke opinie hebben we dan slechts te maken met het doel om informatie te leveren aan diegenen die beslissingen moeten nemen. Maar wanneer dit zo is, is validering van groot belang omdat de beslissers de waarde moeten kunnen beoordelen van wat hun wordt aangeboden. Hierbij lijkt dan gedrag, dat berust op meningen, politiek gezien, van groter belang te zijn dan andere criteria. De mening van diegenen die niet op de een of andere manier in actie zullen komen n.a.v. een bepaalde zaak is dan minder interessant dan die van diegenen van wie dat wél verwacht kan worden.¹¹⁾

PUBLIEKE OPINIE, INTERPERSOONLIJKE KOMMUNIKATIE EN MASSA-KOMMUNIKATIE

Wanneer we willen uitgaan van de rol van publieke opinie in maatschappelijke processen, dan hebben we het in feite over de communicatiefunctie in deze processen. Hierbij kan het dan zowel om communicatie tussen twee of meer personen als om communicatie via de massamedia gaan. Verschillende auteurs hebben gewezen op de nauwe relatie tussen inter-persoonlijke communicatie en communicatie via de massamedia. Larsen constateert dat in beide gevallen de basis-elementen van communicatief gedrag identiek zijn. In beide gevallen worden boodschappen gekodeerd, overgebracht, geselecteerd en gedekoreerd en worden er reacties opgeroepen.¹²⁾

Men kan ook nog wijzen op het in wezen sociale karakter van de lees-luisteren kijk-ervaring. Wat dit betreft kan men nog wel kanttekeningen plaatsen bij het hierboven besproken betoog van Blumer. Waar Blumer de opvatting van het publiek als een aggregaat van geïsoleerde individuen inadekwaat voor het onderzoek van de publieke opinie oordeelt, acht hij deze opvatting merkwaardigerwijze wél op zijn plaats voor een groot deel van de massakommunikatie en gaat zo dus voorbij aan het sociale karakter van het proces van massa-kommunikatie.¹³⁾

De nauwe verbondenheid van interpersoonlijke communicatie (informele communicatie) en massa-kommunikatie doet zich waarschijnlijk in weinig gevallen zo tastbaar voor als bij de lokale pers ("community press"). Janowitz onderzocht de invloed van de plaatselijke pers in termen van continuïteit van persoonlijke communicatie en de massa-kommunikatie-inhoud van de pers.

Deze continuïteit heeft niet alleen betrekking op het contact tussen lezers onderling, maar ook op het contact van lezers, in het bijzonder van diegenen, die een leiderschapspositie bekleden, met de redactie en ander bij de productie en controle van de krant betrokken personeel.¹⁴⁾

Hiermee zijn we in feite nu weer terug bij het begin van ons betoog en moeten we nu nog een aspekt aanroeren, dat nog niet aan de orde is gekomen. Zoals we hebben gezien manifesteerde het onderzoek van de publieke opinie zich aanvankelijk als nauw verbonden met, om niet te zeggen als integraal onderdeel van, het totale communicatie proces zoals dat in de pers werd belichaamd. Hierboven hebben we publieke opinie geplaatst in

¹¹⁾ Plowman, D. E. G., op.cit., p. 344.

¹²⁾ Larsen, O. N., Social Effects of Mass Communication in Paris, R.E.L. (Ed.), *Handbook of Modern Sociology*, Chicago. Rand Mc Nally, pp. 349-81, 1964, p. 350.

¹³⁾ Brouwer, M., Mass Communication and the Social Sciences: Some Neglected Areas in Dexter & L. A. White D.M., *People, Society, and Mass Communication*, Glencoe & London, 1964, p. 547-567.

¹⁴⁾ Janowitz, M., *The Community Press in an urban setting*, Chicago, '67. p. 158.

het kader van het geheel van zich voltrekkende maatschappelijke processen waarbij publieke opinie dan meer specifiek op de communicatie-functie in deze processen betrekking heeft. Nu doet zich wat het **onderzoek** van de publieke opinie het merkwaardige verschijnsel voor dat deze onderzoek-activiteit zelf ook weer onderdeel van het totale communicatieproces uitmaakt.

Door de organisatie van het opinie-onderzoek in gespecialiseerde onderzoekinstellingen is dit inzicht gaandeweg verloren gegaan. En wel in die mate dat het kennelijk nodig wordt geacht het karakter van opinie-onderzoek als integraal onderdeel van het communicatie-proces expiësiert aan de orde te stellen.¹⁵⁾ Zo stelt Davison zich de vraag welke rol het opinie-onderzoek nu precies speelt in het geheel van de zich voltrekkende maatschappelijke processen. Eén aspect van die rol heeft betrekking op de mate waarin de bevolking als ondervraagde wordt betrokken bij de onderzoek-activiteit.

Uit het spaarzame onderzoek dat op dit gebied werd verricht blijkt dat in de Verenigde Staten tussen de 30 en 40% van de bevolking ooit wel eens heeft deelgenomen aan de een of andere vorm van opinie-onderzoek.¹⁶⁾ Volgens een schatting van 't Hart¹⁷⁾ zou het totale aantal in Nederland gehouden vraaggesprekken in 1968 het miljoen al flink hebben overschreden. Davison tracht de rol en de plaats van het opinie-onderzoek nader te bepalen aan de hand van een model waarin de maatschappij wordt beschouwd als een pyramide die horizontaal in verschillende lagen is onderverdeeld. Aan de top van de pyramide bevinden zich dan degenen die belangrijke beslissingen kunnen nemen, de élite. Daaronder komen een of meer lagen van de sub-élite, d.w.z. diegenen die directe invloed op de élite kunnen uitoefenen en hen adviseren bij het nemen van beslissingen. Aan de basis van de pyramide vinden we dan diegenen die worden beïnvloed door beslissingen die ergens anders worden genomen. In dit model kunnen nu drie belangrijke communicatiestromen worden geplaatst: neerwaarts: van de élite naar de basis, opwaarts: van de basis naar de top (onder deze categorie valt dan een groot deel van het opinie-onderzoek zoals dat nu in de praktijk wordt uitgevoerd) en tenslotte horizontale stromen binnen één laag, dit laatste aspect heeft volgens Davison weinig aandacht gekregen in het opinie-onderzoek.

Vanuit de door hem ontwikkelde gedachtengang meent Davison dat de door Blumer opgeroepen controverse althans voor een deel kan worden opgelost door uitslagen van opinie over een bepaald onderwerp te beschouwen. Maar door Plowman wordt er m.i. terecht op gewezen dat het dan des te belangrijker wordt om de **validiteit** van het opinie-onderzoek vast te stellen. Want wanneer hierover geen duidelijkheid bestaat kunnen resultaten van opinie-onderzoek eerder storend dan bevorderend werken op het nemen van beslissingen.¹⁸⁾

15) Phillips Davison, Public Opinion Research as Communication, *Public Opinion Quarterly*, 1972, XXXVI, 3. pp. 311-23.

16) Davison vermeldt dat in 1964 door de Opinion Research Corporation werd gevonden dat 29 procent van een landelijke steekproef van 2054 volwassenen in de VS zich konden herinneren 'ooit eens' geïnterviewd te zijn. Bij een onderzoek in 1966 door Sperry and Hutchinson company bleek 35 procent van een nationale steekproef wel eens geïnterviewd te zijn.

17) 't Hart, H., Interviewmoeheid en twijfels over het enquête-onderzoek, *Sociologische Gids*, 1972, 19.5, pp. 249-57.

18) Plowman, D. E. G., op.cit., p. 333.

2. LEZERSRAADPLEGINGEN ALS VORM VAN OPINIE-ONDERZOEK- MENINGEN VAN ROTTERDAMMERS OVER AKTUELE MAAT- SCHAPPELIJKE PROBLEMEN

Hieronder worden enkele ervaringen weergegeven die in Rotterdam werden opgedaan met een vorm van publieke opinie-onderzoek die misschien beter dan bepaalde gangbare vormen van opinie-onderzoek aansluit bij een opvatting over publieke opinie zoals in het eerste deel van het artikel werd uiteengezet.

Het vaststellen van een keerpunt in de geschiedenis is altijd een min of meer hachelijke onderneming. Dit erkennende zou men het jaar 1970 misschien toch als een jaar van ommekeer in de geschiedenis van Rotterdam en van het Rijnmondgebied in het algemeen kunnen beschouwen.

Tussen 1965 en 1970 zien we een ontwikkeling waarbij in toenemende mate vragen worden gesteld over de nadelige consequenties van snelle industriële expansie en ongeremde economische groei. In 1970 wordt het **Centraal Actiecomitee Rijnmond** opgericht waarvan de leden zich tot op de dag van vandaag met niet aflatende hardnekkigheid met de verbetering van woon- en werksituatie in het Rijnmondgebied bezighouden. In 1970 worden er ook vanuit de bevolking grootscheepse acties tegen de voorgenomen vestiging van de Hoogovens op de Maasvlakte ondernomen die resulteren in een afwijzende beslissing van de Gemeenteraad zodat de plannen definitief in de ijskast belanden.

In 1970 wordt eveneens, nauw verbonden met de viering van het vijftienvig jarig jubileum van de bevrijding in Rotterdam, de "**Manifestatie Communicatie 1970**" of kortweg "**C70**" georganiseerd. De manifestatie wordt opgezet in hechte samenwerking tussen de Gemeente en een aantal grote ondernemingen, die resp. 5 miljoen en vijf en twintig miljoen gulden in de kosten bijdragen. Van verschillende kanten worden er opmerkingen gemaakt t.a.v. de manier waarop C70 wordt opgezet.

Zo stuurt de afdeling Rotterdam van de PSP al in mei 1969 een brief aan wethouder J. G. van der Ploeg met een aantal suggesties voor C70. O.m. wordt voorgesteld om op verschillende plaatsen in de stad communicatieborden voor het doen van mededelingen zonder enige censuur vooraf op inhoud en vorm aan te brengen en om over de stad een aantal stencilmachines te verspreiden waarmee mensen drukwerkjes kunnen maken.

In de brief wordt ook gezegd dat men niet alleen zou moeten laten zien wat de petro-chemische industrie allemaal maakt, maar ook ten koste waarvan dit gaat: "Met zou kunnen laten zien welke plantensoorten in de afgelopen 25 jaar uit het gebied verdwenen zijn of een overzicht kunnen geven van de vogelsoorten die in hun bestaan worden bedreigd." (**De Havenloods**, 29 mei 1969).

In het betreffende nummer van **De Havenloods** is ook nog een oproep van een aantal Rotterdamse kunstenaars aan de Rotterdamse burgerij opgenomen om zin en inhoud aan "Communicatie 70" te geven. Zij stellen: "De openbare mening is niet eigendom van kranten, dat is een fabeltje. De openbare mening is niet eigendom van politiek of politie, dat is een leugen. Het openbaar leven is geen eigendom van de overheid, dat is een misdaad.

Evenwel: Kranten drukken hun fabeltjes-meningen af. Het gelijk is aan de zijde van elke politieke partij. Politie beschermt het ON-gelijk van allen." Eind januari 1970 verschijnen er in de pers berichten over een groep van 70 Rotterdammers (beeldende kunstenaars, architecten, en mensen uit jongerenorganisaties en politieke partijen), die het pertinent oneens zijn met

de wijze waarop het gemeentebestuur de bevrijding wil herdenken. (**De Volkskrant**, 29-1-70).

Zij stellen: "C70 wordt alleen maar georganiseerd om de image van het bedrijfsleven op te schroeven en duizenden toeristen naar Rotterdam te lokken, zodat de hele herdenking in een soort VVV-sfeer komt te liggen." Er wordt door de groep een open brief gestuurd naar PvdA-wethouder J. C. van der Ploeg, die verantwoordelijk is voor de manifestatie.

C70 ontwikkelt zich meer en meer tot een discussiepunt en begin februari trekken 16 van de 35 kunstenaars zich terug uit een aan C70 verbonden project. Leden van de actiegroep '**Ludiek Kreatief Sabotaasje Centrum**' hebben op 9 februari, op diens verzoek, een gesprek met C70-organisator A. J. Fibbe in het C70-gebouwtje aan het Kruisplein. Tegelijkertijd worden er pamfletten verspreid. De actiegroep gaat met veel vindingrijkheid en zeer eenvoudige middelen te werk. Aanplakbiljetten van de actie 'opgeruimd staat netjes' worden door een simpele toevoeging tot anti-C70-affiches gemaakt. "Communicatie 1970" wordt omgedoopt in 'WC 70' en de "paddestoel" aan het Kruisplein vervolgens met WC-papier versierd. De organisatoren van C70 geven te kennen van mening te zijn dat de tegenstanders van de manifestatie niet de gevoelens van brede groepen van de bevolking vertolken.

Op 25 april wordt het C70-gebouwtje aan het Kruisplein bezet door elf leden van de Socialistische Jeugd (SJ). Zij zeggen de aandacht te willen richten op het geldverslindende karakter van de bevrijdingsmanifestatie (waarin veel reclame wordt gemaakt voor het bedrijfsleven) terwijl er nog zoveel geld nodig is voor bijvoorbeeld bejaarden, werkende jongeren, saneringswijken en recreatieprojecten in Rotterdam.

De Stichting C70 verklaart, naar aanleiding van de demonstratie het te betreuren dat door het optreden van SJ de indruk is gewekt, dat de vijf maanden durende manifestatie dertig miljoen kost. Berichten dat het bedrijfsleven 25 miljoen gulden zou bijdragen worden door de stichting beslist tegengesproken. Op 29 juni wordt elk van de demonstranten veroordeeld tot een boete van f 100,— (**De Rotterdammer**, 27 april 1970).

Teneinde een groter aantal Rotterdammers de mogelijkheid te bieden om aan de discussie over de viering van het bevrijdingsfeest en daarmee samenhangende onderwerpen deel te nemen, werd in samenwerking met het Rotterdamse huis-aan-huis-blad "**De Havenloods**" een z.g. "lezersraadpleging" opgezet.

Er werd een vragenlijst opgesteld met vragen over de organisatie van de viering van het bevrijdingsfeest en de opzet van C70 en over enkele actuele maatschappelijke problemen zoals woningnood, milieuverontreiniging en het verkeersprobleem. De vragenlijst werd afgedrukt in **De Havenloods** en op deze manier ter beantwoording aan de lezers voorgelegd. Door 1172 lezers werd van de mogelijkheid op deze manier te reageren gebruik gemaakt.¹⁹⁾

De Havenloods neemt een geheel eigen plaats in ten opzichte van de overige huis-aan-huis-bladen zowel als ten opzichte van de pers in het algemeen. Vanuit een oorspronkelijke opzet als kontakblad ten behoeve van het buurtwerk van de **Stichting Clubhuizen De Jeugdhaven** van de Gereformeerde Kerk van Rotterdam Centrum heeft het blad zich ontwikkeld tot een op de Noordelijke oever van de Maas en in verschillende omliggende gemeenten

¹⁹⁾ Een uitvoerig verslag van de resultaten van deze lezersraadpleging wordt gegeven in: Micke, W., *Wat denkt U er eigenlijk van? Mening van Rotterdammers over C70*, Universitaire Pers, Rotterdam, 1971.

Schande **?NEEN!**

*ROTTERDAM'S BEVOLKING BETAALDE DUUR OM
BURGERS TE WORDEN VAN DE GROOTSTE
GEHAVENDE STAD TER WERELD !!!*

- *LUCHTVERVUILING*
- *SLECHT DRINKWATER*
- *GRDENGEBREK*

*DOOR VAN GRDDTHEIDSWAAN VERBLINDE
REGENTEN VAN DEZE STAD LEVEN - NA 25 JAAR
"WEDEROPBOUW" (VAN STATUSSYMBOLEN) - IN VELE
WÏKEN NOG BURGERS MET HUN GEZINNEN IN
KROTTEN EN ERBARMELÏKE STRATEN, WAARAAN
IN 25 JAAR NIETS IS GEJAAN!*

*KÏJK ACHTER DE LOZE GEVELS VAN C'70!
GA KÏKEN IN CROOSWÏK, 'Y DUDE WESTEN,
'Y DUDE NOORDEN EN IN DE GETTHO'S VAN ONZE
"GAST"ARBEIDERS!*

Schande

NEEN!

PAMFLET

van Rotterdam verschijnend huis-aan-huis-blad met een oplage van 300.000 exemplaren. Het succes van het blad zal zeker niet in de laatste plaats als een resultaat kunnen worden beschouwd van een redactiebeleid dat gekenmerkt wordt door een bijzonder onkonformistische begeleiding van de maatschappelijke orde. Zo hield **De Havenloods** zich b.v. als een der eersten met de milieuproblematiek bezig. Het commerciële succes en de daarmee gepaard gaande problemen van schaalvergroting hebben uiteindelijk echter helaas geleid tot een situatie waarin het blad in grote financiële problemen is komen te verkeren. Een en ander heeft tot gevolg gehad dat het blad werd opgekocht door **Wegener's Couranten Concern n.v.** waardoor de onafhankelijke positie van de redactie in ernstige mate werd aangetast. En wel zo ernstig dat hoofdredakteur A. Hoeksma en directeur G. A. Nap zich onlangs genoodzaakt zagen hun ontslag in te dienen.²⁰⁾

ENKELE GLOBALE RESULTATEN VAN DE LEZERSRAADPLEGING OVER C 70

Zoals hierboven al werd opgemerkt is reeds uitvoerig over de resultaten van het onderzoek gerapporteerd. We willen hieronder dan ook slechts een enkel aspect hieruit naar voren laten komen.

Aangezien door de actiegroep "**het Ludiek Kreatief Sabotaasje Centrum**" werd gesteld dat het voor C70 uitgetrokken geld beter besteed had kunnen worden aan verbetering van woonomstandigheden en ter verbetering van de levensomstandigheden van buitenlandse arbeiders, werden over de punten twee vragen opgenomen. Het bleek dat 75% van de inzenders van mening was dat het geld beter aan de verbetering van woonomstandigheden had kunnen worden besteed. Daarentegen bleek slechts 37% van de inzenders van mening te zijn dat het geld aan de verbetering van levensomstandigheden van buitenlandse arbeiders had moeten worden besteed. Verder kon uit de motiveringen van de antwoorden op deze vraag het bestaan van sterk negatief gekleurde gevoelens t.o.v. de buitenlandse arbeiders worden afgeleid. Alhoewel ons onderzoek niet speciaal op dit probleem was gericht, waren deze uitkomsten aanleiding om een waarschuwend geluid i.v.m. de gekonstateerde aanwezigheid van spanningen tussen lokale bevolking en buitenlandse arbeiders te laten horen.²¹⁾ De gemeentelijke instanties bleken echter niet bereid of niet in staat hier op te reageren. In 1971 en 1972 verslechterde de situatie van de buitenlandse arbeiders echter steeds meer. In 1971 werden de levensomstandigheden van de buitenlandse arbeiders als thema voor de aan het INW georganiseerde cursus **Training Urbane Samenleving** gekozen. Het projectverslag geeft een goed overzicht van de manier waarop de situatie zich in de loop van de afgelopen jaren ontwikkelde.²²⁾

ENKELE KENMERKEN VAN DE DEELNEMERS

De samenstelling van de groep lezers die het antwoordformulier instuurden wijkt op sommige punten sterk af van die van de totale bevolking. De categorie met alleen lager onderwijs was sterk ondervertegenwoordigd (17% tegen 56% van de totale bevolking) en de categorie die middelbaar of hoger

²⁰⁾ Een goed overzicht van de geschiedenis van *De Havenloods* en meer in het bijzonder de recente ontwikkelingen rond het blad verscheen in *Vrij Nederland* van 31 maart: M. van Amerongen: De Havenloods wordt met fluwelen hand gewurgd. De gelijkschakeling van de Rotterdamse Pers.

²¹⁾ Micke, W., op.cit., p. 59, p. 77.

²²⁾ Van Heere, D. en H. Hidalgo: *Buitenlandse arbeiders in Rotterdam*, Rotterdam, 1971.

onderwijs heeft genoten sterk oververtegenwoordigd (22% resp. 28% tegen 7% en 5% in de totale bevolking).

Ook op het punt van politieke voorkeur traden er grote verschillen op. Aanhangers van VVD, D'66, PSP en PPR waren drie keer of meer oververtegenwoordigd, het percentage van de laatste categorie was onder de inzenders ongeveer 2½ maal zo klein als dat van de totale bevolking. Verder was het percentage onkerkelijken aanzienlijk hoger dan dat in de totale bevolking en was er ook een oververtegenwoordiging van mannen onder de inzenders (57% mannen, 36% vrouwen en 7% geen antwoord tegen 49% mannen en 51% vrouwen in de totale bevolking). Op het punt van de leeftijdsopbouw vertoonden de inzenders als groep geen opmerkelijke afwijkingen van die van de totale bevolking afgezien van een voor de hand liggende ondervertegenwoordiging van heel jonge en heel oude bewoners.

PARLEMENTAIRE EN BUITEN-PARLEMENTAIRE DEMOKRATIE, RUIMTELIJKE ORDENING EN ENERGIEVOORZIENING

In de herfst van 1972 werd, voorafgaande aan de verkiezingen van de Tweede Kamer, wederom in samenwerking met **De Havenloods**, een tweede lezersraadpleging opgezet. De bedoeling was om tegen de achtergrond van de komende verkiezingen aandacht te schenken aan enkele belangrijke actuele maatschappelijke problemen. De nadruk viel hierbij op de relatie tussen parlementaire en buiten-parlementaire democratie, problemen i.v.m. de ruimtelijke ordening en problemen i.v.m. de energievoorziening. De opzet week enigszins af van die bij de lezersraadpleging over C70. Voorafgaande aan de publikatie van de vragenlijst in **De Havenloods** van 23 november 1972 werd namelijk een reeks van drie opeenvolgende artikelen opgenomen waarin de betreffende problemen door ter zake kundige auteurs werden belicht.²³⁾ Door 920 lezers werd een ingevuld antwoordformulier ingestuurd. Dit zijn er ongeveer 250 minder dan bij de lezersraadpleging over C70. Misschien moet dit lagere aantal reacties worden toegeschreven aan het meer algemene en abstracte karakter van de problemen die aan de orde werden gesteld. Ook de verschillen in samenstelling van de groep inzenders die hieronder nog aan de orde komen zullen zeer waarschijnlijk hiermee verband houden. Het bleek dat ongeveer 12% van de deelnemers aan beide lezersraadplegingen had meegedaan.

Door enkele vragen over te nemen uit het nationale verkiezingsonderzoek kon een vergelijking worden gemaakt tussen de groep inzenders en een representatieve steekproef uit de totale Nederlandse bevolking.²⁴⁾ In vergelijking met de representatieve steekproef kon de groep inzenders worden aangeduid als relatief sterk politiek geëngageerd. Ongeveer 42% van de

²³⁾ Walther Kok: "Aktiegroepen" — *Wie en wat steekt er achter?* (De Havenloods 2 november 1972).

Michel van Hulten: *Gratis openbaar vervoer — Het kan en het moet* (De Havenloods 9 november 1972).

Ton Jacobs: *Waar komen we uit met kernreactoren? Ook onze energie zullen we moeten herverdelen.* (De Havenloods 16 november 1972).

We zullen in dit artikel niet ingaan op de antwoorden op de vragen over deze problemen. Wel willen we iets zeggen over de kenmerken van de inzenders. Een uitvoerig verslag van deze lezersraadpleging verscheen in *De Havenloods* van 25.1.73.

²⁴⁾ De vragen werden ontleend aan de vragenlijsten die werden gepubliceerd in *Acta Politica* van januari 1972.

inzenders zeiden zeer geïnteresseerd in politiek te zijn en 5% gaf aan niet geïnteresseerd te zijn. In de steekproef was de verhouding precies omgekeerd: 46% was niet geïnteresseerd in politiek en 10% was zeer geïnteresseerd. Ook het percentage leden van politieke partijen was hoger onder inzenders (18%) dan in de steekproef (12%). Wat het media-gebruik betreft vonden we eveneens opvallende verschillen tussen inzenders en steekproef: bijna 63% van de inzenders kijkt altijd of vaak naar de aktualiteitenprogramma's van de TV en 45% luistert altijd of vaak naar die van de radio (resp. 46% en 33% in de steekproef). 7% kijkt zelden of nooit naar een aktualiteitenprogramma van de TV en 20% luistert nooit naar een aktualiteitenprogramma van de radio (in de steekproef resp. 13% en 43%), 10% kijkt helemaal nooit naar de TV en 7% luistert nooit naar de radio (5% resp. 15% in de steekproef). De inzenders kunnen dus worden aangeduid als een groep met een relatief sterke voorkeur voor de radio.

Uit deze cijfers wordt duidelijk dat de inzenders veel meer dan dat dit het geval is bij de steekproef de media als bron van informatie m.b.t. actuele maatschappelijke en politieke ontwikkelingen hanteren terwijl bij de steekproef meer de nadruk ligt op de media als bron van vermaak. Hierbij is het dan niet verwonderlijk dat de radio onder inzenders een sterk gewicht krijgt. Wanneer we de samenstelling van de groep inzenders van de tweede lezersraadpleging vergelijken met die van de eerste valt vooral op dat de deelnemers aan de tweede lezersraadpleging een relatief meer 'linkse' of 'radikale' groep vormen. Het percentage PvdA-kiezers neemt van 15% in de eerste tot 24% in de tweede lezersraadpleging toe. Het percentage kiezers van de konfessionele partijen daalt daarentegen van 30% tot 24%, dat van de VVD van 15 tot 12½%. Het percentage PPR-kiezers verdubbelt van 6% tot 12%. Wat betreft het genoten onderwijs konden geen opmerkelijke verschillen tussen de beide groepen worden vastgelegd. De inzenders van de tweede lezersraadpleging zijn verder over het algemeen wat jonger dan die van de eerste.

In de lezersraadpleging over C70 viel 19% van de inzenders in de categorie 0—25 jaar, 40% in die van 25—50 jaar en 37% in de categorie van 25—75 jaar. In de tweede lezersraadpleging maakten deze categorieën resp. 26%, 45% en 24% van de groep inzenders uit.

Tenslotte was het percentage mannen in de tweede lezersraadpleging (72%) hoger dan in de eerste (57%).

3. KONKLUSIE

We kunnen ons nu tenslotte afvragen of we met het toepassen van lezersraadplegingen een stap vooruit doen of dat we juist terugkeren naar een situatie die destijds terecht is verlaten met de ontwikkeling van efficiëntere onderzoeksmethoden. Hierboven is al naar voren gekomen dat men niet zo zeer bezwaar moet maken tegen de methode van het steekproef trekken als wel tegen de manier waarop de populatie wordt gekozen.

Wanneer we uitgaan van publieke opinie als het patroon van verschillende gezichtspunten en posities t.a.v. een bepaald onderwerp zoals dat zich voordoe tegenover diegenen, die op grond hiervan moeten handelen en beslissen, dan zouden we willen stellen dat een lezersraadpleging nauwer aansluit bij de gang van zaken zoals die zich wat dit betreft in werkelijkheid voltrekt, dan een onderzoek bij een representatieve steekproef uit de bevolking. Het is waarschijnlijk dat diegenen, die reageren op een lezersraadpleging, ook in grote lijnen zullen reageren op een eventueel te houden refe-

rendum t.a.v. het betreffende onderwerp of op andere wijze in actie zullen komen t.a.v. een bepaalde kwestie.

Hierboven werd reeds gesteld dat de inzenders van beide lezersraadplegingen (bij de tweede in sterkere mate dan bij de eerste) als een relatief sterk politiek geïnteresseerde en maatschappelijk geëngageerde groep naar voren komen. Dit blijkt niet alleen uit een grotere interesse in politieke onderwerpen en een hoger percentage leden van politieke partijen, maar ook uit een specifiek mediagebruik. Uit het nationale verkiezingsonderzoek namen we bij onze tweede lezersraadpleging ook een vraag op over de mogelijkheden waarvan men in feite wel eens gebruik heeft gemaakt om te protesteren tegen plannen of maatregelen waarmee men het niet eens is. Hieronder volgen voor verschillende mogelijkheden de percentages voor de inzenders met daarachter tussen haakjes het overeenkomstige percentage voor de representatieve steekproef:

- Een brief geschreven aan de koningin, prins, minister of kamerlid: 12% (8%),
- Meegedaan met een handtekeningenactie: 63% (42%) - geprobeerd er met andere mensen iets aan te doen: 32% (22%) - contact opgenomen met burgemeester, wethouder of gemeenteraadslid: 25% (22%) - geprobeerd radio of televisie in te schakelen: 17% (7%) - contact opgenomen met een ambtenaar: 23% (17%) - geprobeerd een politieke partij in te schakelen: 16% (7%). Verder vroegen we aan de inzenders nog of ze wel eens een aktiekomitè hadden ingeschakeld (13%) en of ze wel eens aan een demonstratie hadden meegedaan (23%). T.a.v. deze laatste twee protestmogelijkheden beschikken we niet over vergelijkingsmateriaal uit het nationaal verkiezingsonderzoek.

We kunnen konkluderen dat van de verschillende protestmogelijkheden onder de inzenders een relatief sterk gebruik wordt gemaakt, overigens variërend per protestmogelijkheid. We kunnen dus nu konkluderen dat we met de door ons gevolgde methode de betreffende populatie in ieder geval in grotere mate dekken dan dat dit met de gebruikelijke methode het geval is. Paradoxalerwijze betekent dit kennelijk dat we met een lezersraadpleging vanuit het gezichtspunt van de door ons gekozen omschrijving van de populatie een grotere representativiteit bereiken dan dat het geval is met een 'representatieve' steekproef uit de bevolking. Een vooronderstelling hierbij is wel dat het betreffende medium waarin de vragenlijst wordt aangeboden vrijwel algemeen toegankelijk is voor de bevolking van het geografische gebied waarvoor het betreffende onderwerp relevant is. Dit gaat op het niveau van afzonderlijke dorpen en steden in grote mate op voor de plaatselijke pers en met name de huis-aan-huis-pers en landelijk voor radio en televisie. De methode van lezersraadpleging of de raadpleging van luisteraars of kijkers sluit op zich zeker niet het trekken van een steekproef uit. Wanneer men een erg groot aantal reacties krijgt, kan men uit deze totale populatie van reacties natuurlijk heel goed een steekproef trekken om zo tot een efficiënter verwerking van de resultaten te komen. Dit zal vooral het geval zijn bij raadplegingen op nationaal niveau. Overigens is de techniek misschien toch wel het meest geschikt voor lokale situaties. Een recent voorbeeld van de toepassing van een lezersraadpleging op lokaal niveau is de op dit moment lopende inspraakprocedure m.b.t. de totstandkoming van een streekplan voor het Rijnmondgebied.

Aan deze inspraakprocedure nemen ruim vijfhonderd personen deel verdeeld over een aantal groepen van 10 tot 15 personen verspreid over het

gehele Rijnmondgebied. Aan het eind van de eerste fase van deze procedure, waarin doelstellingen moesten worden vastgesteld voor het streekplan, werd een z.g. 'verbreding' van de inspraak opgezet. T.a.v. de meest belangrijke doelstellingen werden vragen opgenomen in **De Havenloods** en **Het Vrije Volk** zodat iedereen in principe zijn mening kon geven over de zijns inziens geëigende doelstellingen voor het streekplan. Een ander voorbeeld is de vragenlijst die onlangs bij een stankgolf in Vlaardingen werd opgesteld door het lid van de Gemeenteraad, Henk van den Berg, en werd opgenomen door drie Vlaardingse kranten.

Een recent voorbeeld van een "publieksraadpleging" op **landelijk** niveau is het voorstel van Ir. N. Schwarz, D'66 fractieleider in de Eerste Kamer, gedaan als poging om de impasse in de kabinetsformatie te doorbreken (**Volkskrant**, 14/4/73). Door de heer Schwarz werd het houden van twee enquêtes bepleit: een breed onderzoek bij de kiezers door één of meer bureaus, die deskundig zijn op dit gebied en daarnaast moeten de drie partijen (de progressieve drie) een eigen enquête onder de leden houden, **desnoods volgens een steekproef**. Hieruit kan worden afgeleid dat er in het tweede geval kennelijk de voorkeur aan wordt gegeven om alle leden van de betreffende partijen zich desgewenst te laten uitspreken. De meest efficiënte manier lijkt dan wel te zijn om een lezersraadpleging in de betreffende partij-organen te houden.

Een ander aspect waarop misschien ook nog even moet worden gewezen is dat opinie-onderzoek voor een groot deel neerkomt op het tot stand brengen van informele massa-kommunikatie. Bij mondelinge enquêtes zijn er grote overeenkomsten tussen de interview-situatie en de normale gespreksituatie.²⁵⁾

Men zou kunnen zeggen dat op deze wijze een laterale kommunikatiestroom op gang wordt gebracht. Ook wat dit punt betreft hebben lezersraadplegingen een belangrijke functie. Bij de lezersraadpleging over C70 bleek dat 29 van de teruggezonden antwoordformulieren door meer dan een persoon was beantwoord. 26 formulieren waren door echtparen of andere leden van een gezin ingevuld; een formulier was ingevuld door acht personen uit één gezin. Een formulier was ingevuld door drie "Dolle Mina's" en een ander door leden van een jeugdclub. Er was ook een vragenlijst bij die was ingevuld door tien personen werkzaam op een architectenbureau. Tenslotte was er nog een jongerengroep van een van de kerken die over de vragenlijst had gediskussieerd en hem inzond samen met een kommentaar, dat werd gepubliceerd in **De Havenloods**.

Bij de tweede lezersraadpleging werd men gevraagd in te vullen of men de vragenlijst alleen dan wel na discussie met anderen had ingevuld. Het bleek dat ruim 12% van de inzenders met anderen over de beantwoording van de vragenlijst had gediskussieerd.

Door de grotere verspreiding van lezersraadplegingen in vergelijking tot meer gangbare methoden van publieke opinieonderzoek is het mogelijk een groter aantal mensen te laten deelnemen aan discussies over actuele maatschappelijke problemen. Wanneer we er vanuit gaan dat de massa-media een belangrijke rol spelen bij het functioneren van de politieke besluitvorming, dan kan deze rol hopelijk nog verder versterkt worden door het schep-

²⁵⁾ Brouwer, M., *Stereotypen als folklore*, Vinkeveen, 1968, p. 56.

pen van geëigende mogelijkheden tot reactie van uit de bevolking.²⁶⁾ Op deze manier kunnen raadplegingen via de media bijdragen tot de bewustmaking van personen en groepen van belangrijke maatschappelijke problemen en van hun eigen situatie in de maatschappij.

²⁶⁾ C.f. Crittenden, J., 'Democratic Functions of the Open Mike Radio Forum', *Public Opinion Quarterly*, Vol. XXXV, Summer 1971, no. 2, p. 201.

DE STEEKPROEF UIT DE KRANT; EEN COMMENTAAR OP MICKE

De heer Micke trekt in zijn artikel*) uit enige niet onjuiste, maar deels definitieve en deels overdreven karakterisering van opinievorming en communicatieprocessen wel wat zonderlinge conclusies ten aanzien van de methoden van audience- en opinieonderzoek, culminerend in een pleidooi voor het wederinvoeren van de brievenbusenquête met een massamedium als enquêteformulierdrager. Wanneer we de definities van publieke opinie moeten laten voor wat ze zijn, arbitraire afbakening voor een bepaald onderzoeksdoel, lijkt het toch nodig er op te wijzen dat de band tussen het opinie-onderzoek en het totale communicatiewezen minder eng is dan Micke suggereert. Wel is ieder onderzoek een communicatieproces te noemen en ieder publieke-opinieonderzoek een massacommunicatieproces, maar niet iedere communicatie een onderzoek en ieder massacommunicatieproces een publieke opinieonderzoek. En de pers heeft zich, anders dan om primeur- en advertentieredenen, minder om het sociale onderzoek bekommerd dan Micke suggereert, getuige de ruimte en de wijze van behandelen die zij daaraan besteedt, alsmede de late, trage en incidentele start van het onderzoek naar de functies van het eigen redactionele gedeelte.

De tekortkomingen in de methoden van het "rank and file" opinieonderzoek, die door Micke weer eens zijn gesignaleerd, zijn dunkt ons wel eens eleganter ondervangen: het atomistische in de steekproeftrekking van individuen uit een populatie d.m.v. sneeuwbal- en clustersteekproeven daarvan; het statische of synchronistische van eenmalige momentopnamen d.m.v. longitudinale, herhaalde of panel-sonderingen; de overmaat aan "weet niet" en "geen mening" antwoorden d.m.v. **preciese** ondersampling of uitweging van minder bij de issues betrokken bevolkingsgroepen; de onbepaaldheid van de intensiteit van de meningen of evaluaties door bepaalde schaaltechnieken, en wat niet al.

De kern van zijn bezwaren richt zich echter tegen de gebruikelijke populatiebepaling en vermeende ideologische momenten in de steekproeftrekking, in welke laatste hij een vrijbrief ziet voor een andere ideologische aanpak. Die vermeende ideologische momenten betreffen democratische of egalita-

*) Zie pagina 30 van dit nummer.

ristische theorieën omtrent de wenselijkheid van een voor de bevolking representatieve samenstelling der steekproef. Ook in krantenverslagen is deze representativiteit vaak de enige karakterisering die men van steekproeven geeft.

Over grootte en wijze van trekking der steekproef, onbetrouwbaarheidsmarges van geschatte populatiepercentages en significantie van verschillen of samenhangen in de steekproef vindt men ook daar niets, om over waarschijnlijkheidsniveaus maar niet te spreken.

Maar wanneer is een steekproef representatief? Als geslachtsverhouding, leeftijdsgroepen etc., desnoods door middel van quotasampling, "ongeveer" overeenkomen met de betreffende populatie? Er zijn misschien voor de betreffende vraagstelling wel veel relevantere en fundamentele kenmerken, zoals F-schaal verdeling, emotionele stabiliteit of IQ, om maar wat te noemen. Maar omdat men de verdeling van deze kenmerken binnen de populatie niet allemaal kan weten trekt men een aselechte of random steekproef, volgens het toeval dus, welke het mogelijk maakt om te bepalen met welke kans een schatting omtrent de populatie binnen een gekozen interval zal vallen, en of een gevonden verschil of samenhang in de steekproef al of niet toevallig te noemen is. Hierbij zal men in een aselechte steekproef o.a. een gelijke kans op vertekening van ieder der populatiekenmerken hebben. Een niet zo ideologisch streven dus. - Maar achteraf is het wel leuk te zien hoe weinig sommige kenmerken in de steekproef van bekende populatieverhoudingen afwijken.

Het door Micke aangevoerde bezwaar van Plowman tegen de kiesgerechtigde bevolking als alleenzaligmakende populatie van het opinieonderzoek, n.l. dat deze populatie zich niet dekt met die van het publiek voor het een of andere controversiële onderwerp, roept de vraag op waar dit publiek dan geadministreerd staat en of die administratie dan wel goed is. Met andere woorden of er naast een manifest publiek niet ook nog een latent publiek verscholen kan zitten. Een van de redenen dat marktonderzoekers van commerciële bureaus wél algemene populaties in hun onderzoek betrekken is, dat hun cliënten uiteraard wél geïnteresseerd zijn in een verscholen, latente markt van een potentieel product. Of men degenen die een beleid moeten vormen en verkopen een dienst doet, door dit latente publiek maar te veronachtzamen lijkt mij géén vraag.

Dat de meningen van hen die "waarschijnlijk" (sic, hoe waarschijnlijk?) toch niet in actie zullen komen minder interessant zouden zijn voor het beleid laat ik voor rekening van de heer Micke, maar hoe weet hij wie onder de respondenten niet slechts querulanten zijn en wie onder de niet responderenden stille explosieven? Zo gaan we terug naar de tijd dat de brieven van de lastigste abonnees (maal n) het beleid van een krant bepaalde, totdat de krant merkte dat het aantal van zijn abonnees terugliep; of tot die van geletterdheidstests bij verkiezingen.

De vergelijking van de "wilde" response op een persenquête met een referendum zonder stemplicht is, voor zover zij opgaat, wel tekenend. Het in Nederland niet vigerende referendum is als conservatieve tegenpool van de radicale plenaire of algemene vergaderingen een van de middelen waarmee de democratie vaak in zijn tegendeel lijkt om te slaan. Over ideologische motivaties gesproken.

Maar wat voor betere alternatieven zijn er voor een steekproef uit een bevolkingsadministratie? Bestaande alternatieven als random route en random block zijn bij gebrek aan beter. Behoort hiertoe ook het brievenbusbereik

van **de Havenloods** en is dit bereik dan te omschrijven als de steekproef, of als de populatie? Want wat is die populatie van Mickes onderzoek eigenlijk — de ledigers van die brievenbussen — de gratis drukwerklezers — de mensen die graag schriftelijk reageren — de mensen die de betreffende problematiek aanging — of de doorsnede hiervan: die Havenloodslezers die de betreffende problematiek aanging en schriftelijk reageerden? Ik vrees het laatste, of liever het hypothetisch universum daarvan, waarvan we **niets weten**. Ook niet wanneer men uit die respondenten weer een steekproef trekt, een "representatieve" desnoods, één die bestaat uit "mensen waarvan men kan verwachten dat ze wel in actie zullen komen". Misschien zouden we dan kunnen volstaan met enkele bekende actieleiders te ondervragen — deze aloude informantbenadering is misschien nog wel "realistischer" en in ieder geval expliciét elitistisch.

Laten we maar blij zijn dat generaties van sociale onderzoekers de mediagemensen ten slotte lijken te hebben kunnen overtuigen, dat de mediapoll anders dan voor kopijvorming in komkommertijd de weekste vorm van de omstrede postenquète is en de zwakste pijler voor welk sociaal beleid dan ook.¹⁾

Daar weten ook omroepbestuurders van mee te praten als "Onze Bladen" maar weer eens een oproep tot hun lezers richten. De openbare mening moge niet het eigendom zijn van "kranten, politiek, politie of overheid", maar ook niet van activisten, hoezeer men hun mening ook moge delen.

Dit alles wil niet zeggen dat het Havenloodsonderzoek geen descriptieve waarde heeft, maar deze schuilt juist in de vergelijking met de landelijke aselecte steekproef en voor het overige in het bij gebrek aan beter.

¹⁾ Vgl. M. Brouwer en R. J. Mokken: Van onwillekeurige monsters en aselecte steekproeven. De enquète van Vrij Nederland. In *Mens en Maatschappij*, 1959.

ONDERZOEKSVERSLAGEN

BAREND IS BEZIG GEWEEST

De vier afleveringen van de Barend Servet-show, die de VPRO in 1972 en 1973 uitzond, liggen al weer enige tijd achter ons. Wat deze shows teweeg hebben gebracht is een interessante vraag, ook als we kennis nemen van de opzienbarende inhoud van **Die vuile viererikken van de VPRO**. In dit boek hebben Ph. van Tijn en A. Kooyman reacties van kijkers en niet-kijkers gebundeld.

Hieronder volgt een compilatie van de belangrijkste konklusies uit het rapport **Barend is bezig geweest**, van de Afdeling Kijk- en Luisteronderzoek van de N.O.S. Dit rapport verscheen op 3 augustus jongstleden en tracht een bijdrage te leveren tot de evaluatie van de vier shows. Het maakte gebruik van de wekelijkse telefoonenquête en van de gegevens van het Continue Programma Onderzoek.

In de probleemstelling kwamen drie punten als relevant voor het onderzoek naar voren: **de polariserende werking, het socialiserende karakter en het leereffekt**.

De **polarisering** van de kijkers ten gevolge van de Barend Servet-show was groot. Er was een groot aantal

kijkers dat zich niet kon voorstellen dat er voorstanders van de show zijn. De voorstanders echter kunnen over het algemeen wel begrip hebben voor de redenen, waardoor mensen zich gekrenkt kunnen voelen door de show.

Konflikten binnen het gezin terzake zijn niet talrijk en blijken meestal te bestaan uit een verschil van mening tussen de jongeren (voorstanders) en de ouderen (tegenstanders).

Socialisatie (demokratisering) van het bloot: de BS-show was het programma dat zoveel bloot op de buis bracht. Bloot alleen om de lol en niet functioneel, bijvoorbeeld omdat het paradijsverhaal wordt uitgebeeld. Gewoon omdat er een strip wordt weggegeven en er om een of andere onbenullige reden de broek wordt afgelegd. Het valt echter met de ontwrichting van de nederlandse volksziel nogal mee. Er is maar een kleine groep kijkers van mening, dat met al dat bloot de menselijke waardigheid wordt ontkracht en dat het schandelijk is dat zo iets kan. De meeste kijkers zijn betrekkelijk gematigd in hun opvatting over de juistheid van het bloot op de beeldbuis. De meerderheid zegt

ook er redelijk aan te gaan wennen, en de mogelijkheid dat zo iets in Nederland kan, op prijs te stellen. De reactie inzake het **leereffect** geeft aan dat het met de slechting van de heilige huisjes en met de boodschap van de show bij de kijkers wat moeilijker ligt dan met het bloot. Er is steeds maar een vrij klein percentage dat de show een positieve bedoeling toeschrijft. Zowel bij vergelijking met andere shows als bij de vraag naar het leereffect. Voor de meeste kijkers is de Barend Servet-show gewoon slecht amusement zonder meer, met flauwe humor en zonder top-artiesten. Ook is er een redelijk grote groep kijkers, die überhaupt niet stilstaat bij de vraag of tv-programma's een bedoeling hebben. Dat is hun zaak niet, daarover hebben ze geen mening.

Voor wat betreft de analyse van het optreden van samenhangende reactiepatronen bij verschillende groepen kijkers (klusteranalyse) wordt opgemerkt dat de vrij hoge correlaties een ondersteuning vormen van het feit, dat het programma een polariserend effect heeft: voorstanders zijn helemaal voor, tegenstanders zijn helemaal tegen. De houdingen ten aanzien van verschillende facetten van de show zijn consistent met elkaar.

In de verdere analyse blijkt ook weer, dat de waardering voor de Barend Servet-show los staat van de waarde die men in dit verband aan vrijheid van meningsuiting hecht, hoewel bij de groep van kijkers van 50 jaar en ouder een geringe relatie werd gevonden.

Van alle achtergrondkenmerken blijkt leeftijd het meest van invloed te zijn op wat de kijkers vinden: het zijn niet de linkse, onkerkelijke of de hoog opgeleide kijkers, die de Barend Servet-show goed vinden, maar de jongere kijkers. Het duidelijkst blijkt dat bij de vragen naar de

juistheid van veel bloot op de buis. Bekijkt men tenslotte nogmaals de vraag wat de BS-show aangericht zal hebben in de nederlandse volksziel dan lijkt het gerechtvaardigd de konklusie te trekken, dat de schade of de bevrijdende werking verschilt voor een aantal groepen kijkers, voornamelijk afhankelijk van hun leeftijd.

Kijkers die het programma slecht vinden kennen weinig schade en kijkers die het programma goed vinden kennen weinig bevrijdende werking. De middengroep is het interessantst, want dáár gebeurt het. De schade en de bevrijdende werking krijgen, zo te zien, voor twee groepen op een verschillende manier hun beslag:

- de kijkers, die het een slecht programma vinden, zij het met positieve kanttekeningen, zijn al in het stadium van de bevrijdende werking: ze vinden de Barend Servet-show een slecht programma, hebben ook maar 1 of 2 afleveringen gezien, maar staan open voor het afbreken van een paar heilige huisjes: het is goed dat er strip op de buis is, een biote vent dan ook maar, je kunt best iets van het programma leren. Maar ze kijken liever naar de Mounties of naar Johnny en Rijk, want die zijn toch beter.
- Bij de kijkers, die het een aardig programma vinden, zij het met negatieve kanttekeningen, heeft de Barend Servet-show waarschijnlijk het meeste effect gehad. Deze over het algemeen oudere kijkers zijn in het stadium van de voorzichtige afbraak van een aantal taboes, wat de bedoeling is van de Barend Servet-show, en waar zij het kennelijk moeilijk mee hebben. Ze kijken namelijk vaak, maar hun beoordelingen zijn overwegend negatief. De ambi-

guïteit van de kijkers blijkt onder andere uit het verschil in oordeel over de juistheid van strip-tease en de juistheid van een blote man op de tv: op een blote man rust kennelijk nog een veel groter taboe.

Deze laatste groep kijkers heeft

zich voldoende vaak aan de informatie van Barend Servet blootgesteld om er iets van te kunnen leren, wat ze nog niet wisten. Ook al hadden ze dat niet in de gaten. De overige kijkers wisten het al, of ze zijn opgehouden met kijken. Het slagveld van Barend Servet overziende valt de schade nogal mee.

JONGEREN EN MEDIAGEBRUIK

In februari 1973 is van het Instituut voor Sociale Pedagogiek en Andragogiek (K.U. Nijmegen) een rapport verschenen over het media-gebruik door schoolgaande en werkende jongeren uit Nijmegen e.o. Ondanks gesprekken vooraf met verschillende jongeren en met veldwerkers, bleek dat de kennis van het referentiekader van de schoolgaande en werkende jongeren, bij de onderzoekers te laag was. Dit leidde tot onvolledige beantwoording van de vragenlijsten, waardoor men op verschillende zaken niet diep kon ingaan en men in een eerste oriëntatie bleef steken.

Welke conclusies worden in het rapport getrokken? Allereerst dat de verschillen tussen de schoolgaande en de werkende jongeren betrekkelijk gering zijn. Er zijn akcentverschillen.

Legt men alle tabellen naast elkaar, dan blijkt dat schoolgaande jongeren over het algemeen wat meer belangstelling hebben voor maatschappelijke aangelegenheden dan werkende jongeren. Maar echt belangrijk zijn die verschillen niet. Anders gezegd: beide groepen jongeren blijken veel eigenschappen gemeen te hebben.

Het algemene beeld m.b.t. het mediagebruik is, dat zowel schoolgaande als werkende jongeren de meeste belangstelling hebben voor

de zogenaamde "popmuziek" wat betreft de radio, en voor amusementsprogramma's wat betreft de televisie. Opvallend was de uitkomst dat jongeren vrij weinig belangstelling zeiden te hebben voor sport op de televisie en dat ook hier schoolgaande en werkende jongeren zich niet van elkaar onderscheidden.

Bevestigd werd de veronderstelling dat radio vooral gebruikt wordt om een achtergrond te scheppen bij het werk dat men doet, onverschillig of dat nou het maken van huiswerk betreft of dat het om werk in de fabriek gaat.

Verder bleek dat schoolgaande jongeren meer belangstelling hebben voor informatieve programma's en ook wat meer kranten lezen dan de werkende jongeren.

Een verklaring voor de geringe verschillen tussen schoolgaande en werkende jongeren kan zijn dat in de categorie schoolgaande jongeren 55% van de steekproef bestond uit jongeren die een lagere of middelbare beroepsopleiding volgen, en juist deze schoolgaande jongeren staan het dichtst bij de categorie werkende jongeren.

Toch blijkt uit het totaalbeeld dat de werkende jongeren een achterstand hebben op de schoolgaande jongeren gezien de soorten programma's waar men naar kijkt of luistert. Schoolgaande jongeren blij-

ken een wat bredere belangstelling te hebben dan de werkende jongeren. De onderzoekers achten het echter niet juist, te veronderstellen dat de werkende jongeren voor b.v. informatieve programma's geen interesse zouden hebben. Doorgaans is het niveau van deze programma's te hoog voor hen; bepaalde woorden (b.v. maximaal, minimaal) zijn te moeilijk voor hen, zoals uit de enquête bleek.

De onderzoekers concluderen dat de programmamakers meer reke-

ning zouden moeten houden met het referentiekader van de groepen waar ze zich op richten. Dat ze in hun taalgebruik en in de opzet van de programma's trachten in te spelen op de ervaringswereld van de ontvanger, daarbij die ontvanger minder ziend als de passieve konsument dan als de mondige burger die, mits hij wordt toegesproken in zijn eigen taal, mee kan denken en praten over de wereld waar hij zich in bevindt.

M. van der Kwartel

NIUWSVOORZIENING OVER HET MIDDEN-OOSTEN

De oorlog in het Midden-Oosten heeft ook in ons land heel wat stof doen opwaaien en met name de nieuwsvoorziening over het konflikt is van diverse kanten kritisch bekeken. Ook de afdeling Kijk- en Luisteronderzoek van de N.O.S. heeft in twee van zijn wekelijkse telefoon-enquêtes enkele vragen gesteld over het oordeel van de kijkers over de berichtgeving (Onderzoeksbulletin no. 11).

Interessant zijn vooral de vragen over de juistheid van het beeld dat de kijkers van de situatie krijgen. Zij die uiteindelijk positief oordelen vinden de informatie via journaal en aktualiteitenrubrieken soms toch wel wat eenzijdig pro-Israëliisch, teveel over de Israëliische kant gaan of tegenstrijdig en verwarrend. Terwijl een groot deel van de kijkers toch wel een soort algemeen vertrouwen heeft in de berichtgeving (soms omdat men zich niet in staat acht om een oordeel te geven) is het aantal kijkers dat negatief oordeelt bepaald ook groot te noemen. Het is duidelijk dat de ondervraagden vrij genuanceerd oordelen over de nieuwsvoorziening over het Midden-Oosten en in veel

gevallen eenzijdigheid bespeuren. Ze wijten dit niet alleen aan de moeilijkheden die bij de nieuwsgaring overwonnen moeten worden, maar ook legt men de oorzaak wel bij de verslaggevers en kommentatoren. De waargenomen eenzijdigheid in de berichtgeving bij de aktualiteitenrubrieken **Achter het Nieuws**, **Brandpunt**, **Hier en Nu**, **AVRO's Televizier** en bij het **NOS-journaal** verschilt niet zoveel, op een wat sterker pro-Israëliisch aksent bij **AVRO's Televizier** na. Wat eigenlijk het meeste opvalt is het voorkomen van het journaal in dit rijtje. Het officiële imago van de onpartijdige nieuwsvoorziening blijkt althans door een aantal kijkers bij het journaal niet voor waar te worden aangenomen. In welke mate dit nu toegeschreven moet worden aan de selektieve waarneming van de kijkers, de opzettelijke onderstreping van bepaalde zaken door de journaal-redaktie of aan het feit dat nieuws vaak een faktor is in de propaganda-oorlog, is een vraag die door deze telefoon-enquêtes natuurlijk niet beantwoord kon worden.

J. Saarloos

DE NEDERLANDSE PERS OVER CHILI

Studenten aan het Spaans- en Ibero-Amerikaans Instituut te Utrecht hebben een persanalyse gemaakt van de nieuwsvoorziening in enkele Nederlandse kranten over gebeurtenissen in Chili. Ze plaatsen het onderzoek tegen de achtergrond van de uitspraak van Allende, dat buitenlandse persburo's - voornamelijk Amerikaanse - de ontwikkelingen in Chili zeer eenzijdig belichtten. De meeste Nederlandse kranten nemen de berichten van deze Amerikaanse persburo's vaak integraal over. Het onderzoek heeft betrekking op de volgende bladen: **De Telegraaf, De Volkskrant, De Waarheid, Trouw, Het Utrechts Nieuwsblad en NRC/Handelsblad.**

Het onderzoek viel uiteen in drie fasen: kwantitatieve analyse van de berichten uit 1972, kwalitatieve koppenanalyse, kwalitatieve analyse van de berichtgeving over de bazenstaking (9 oktober-9 november). In hun konklusies merken de studenten op, dat de meeste kranten slechts oog hebben voor negatieve feiten en grote lakunes vertonen in hun berichtgeving. Uiterst zelden melden ze iets positiefs over de regering Allende. Een gunstige uitzondering vormen **NRC/Handelsblad**

en **De Waarheid.** De berichten van Jan van der Putten zijn niet te vergelijken met die van de buitenlandse persburo's. Ze geven vaak goede achtergrondinformatie, ze volgen de verrichtingen van de regering Allende kritisch en hebben als nadeel dat de positieve kanten van het beleid van Allende te weinig aandacht krijgen. De enige krant in Nederland die zich positief tegenover Allende heeft opgesteld is **De Waarheid.** Zij plaatste de suksessen van de volksregering op de voorgrond en analyseerde grondig de tegenslagen. De nieuwsvoorziening door **De Waarheid** is echter niet volledig. De berichtgeving in **De Volkskrant** vertoont eveneens veel lakunes. Soms sensationele en negatieve koppen en over sommige zaken ronduit slecht. **Trouw** vertoont ongeveer hetzelfde beeld, hoewel iets minder negatief dan **De Volkskrant.** Kortom slechte berichten voor de progressieve ochtendbladlezers.

Het onderzoek werd uitgegeven door het **Chili-komitee Nederland,** Minahassastraat 1 te Amsterdam en kost f 4,—.

J. Saarloos

KRONIEK

STUDIEDAG "ONE NEWSPAPER CITY"

Het Katholiek Instituut voor Massamedia is voornemens een studiedag te organiseren over de veranderende functie van de krant door de opkomst van het verschijnsel van de "One newspaper city" en de dienstevolgeloze veranderende verantwoordelijkheid van de (hoofd)redactie.

De studiedag zal op 18 december 1973 worden gehouden te Nijmegen in een van de gebouwen van de Katholieke Universiteit.

Deelnemers zullen zijn journalisten, politici, voorlichtingsfunctionarissen van gemeenten en politieke partijen, medewerkers van wetenschappelijke instituten en studenten, totaal ongeveer 100 personen.

De uitwerking van het thema zal geschieden door een centrale inleider vanuit de wetenschap en daarnaast drie coreferenten, die het vraagstuk vanuit de professie (journalist), de management (directeur) en de politiek (politicooloog of kamerlid) bezien.

In de morgenuren zal het thema door de sprekers worden ingeleid; in de middag volgen groepsbesprekingen en een algemene discussie. Het is de bedoeling dat de opvat-

tingen van de inleiders — in de vorm van stellingen — vóór de studiedag in het bezit van de deelnemers zijn, zodat dezen zich vooraf op de gedachtenwisseling kunnen voorbereiden.

Thema:

De problemen die worden opgevoerd door het verminderen van het aantal dagbladen zijn talrijk. Over de economische en politieke oorzaken en gevolgen wordt vaak gediscussieerd. Het Katholiek Instituut voor Massamedia zou graag een bepaald aspect van de gevolgen van de persfusies aan de orde stellen: dat — mede als gevolg van economische omstandigheden — een krant momenteel veel minder dan vroeger in dienst kan staan van een bepaalde ideologie; zij moet veel meer de uitingsmogelijkheden van de gehele gemeenschap bevorderen. Overigens houdt dit niet in, dat een krant geen standpunt zou mogen innemen. Dit verschijnsel komt in Nederland vooral tot uitdrukking in de plaatselijke pers. In de grotere steden verschenen in het verleden veelal meerdere kranten met een verschillend stempel: katholiek, protestant-christelijk, libe-

raal, socialistisch. Deze kranten moeten succesievelijk de strijd om het bestaan opgeven; de krachtigste blijft bestaan, doch ziet zich geconfronteerd met een meer gedifferentieerd lezersbestand.

Aan de inleiders is gevraagd dit thema ieder op zijn eigen wijze uit te werken.

Belangstellenden kunnen contact opnemen met het KIM, Twaalf Apostelenweg 23, Nijmegen.

KONTAKTCENTRUM VOOR PUBLIC RELATIONS

Medio september is opgericht het **kontaktcentrum voor public relations**, een organisatie die zich tot doel stelt een trefpunt te zijn voor allen, die beroepsmatig geïnteresseerd zijn in public relations of die een opleiding voor dit vak volgen. Daarbij denkt men aan personen of groeperingen die werkzaam zijn in een van de communicatievakken: voorlichting, journalistiek, marketing, reclame en public relations.

In concreto stelt het kontaktcentrum zich onder andere het volgende ten doel:

- bevorderen van onderlinge contacten en uitwisselen van ervaringen tussen beroeps- en aankomende beroepsgenoten uit bovengenoemde vakken;
- geven van inzicht in het vak public relations, ontwikkelen en bevorderen van kennis over het vak bij hen die beroepshalve in

aanraking zijn gekomen met public relations;

- het verstrekken van informatie over studiemogelijkheden.

Voor het bereiken van deze doeleinden zijn de volgende activiteiten voorzien:

- kontakt- en discussiebijeenkomsten, boekbesprekingen en lezingen;
- verzamelen en verstrekken van gerichte informatie;
- streven naar meer public relations-studiemogelijkheden;
- ontwikkelen van alle mogelijke activiteiten die aan het doel van het kontaktcentrum kunnen bijdragen.

Voor inlichtingen of voor opgave als lid (kosten f 50,— per jaar) van het **kontaktcentrum voor public relations** zij verwezen naar het sekretariaat: van Alphenstraat 33, Voorburg.

MEDIA EN MEDICI

Op zaterdag 8 september is in Apeldoorn een symposium gehouden over de relatie tussen de massamedia en de artsen. Organisator was de plaatselijke afdeling van het Nederlands Huisartsen Genootschap en het symposium gaat officieel de geschiedenis in als de

veertiende Apeldoornse artsensdag. Op de bijeenkomst zijn twee voordrachten gehouden. De eerste door de journalist G. Vaders, hoofdredakteur van het Nieuwsblad van het Noorden, en de tweede door de arts V. Tielens, voorzitter van het organiserend genootschap. Naar

aanleiding van de voordrachten en enkele filmpjes werd een discussie gehouden, die formeel via een forum liep, maar in werkelijkheid een soort groepsdiskussie was.

Vaders beklemtoonde in zijn betoog dat het konflikt medikus-medium in diepste wezen een konflikt is tussen de artsen en de maatschappij. De journalist is niet meer dan een tussenpersoon.

Eén van de oorzaken van dit konflikt was volgens de spreker de gehanteerde medische etiek. Om het konflikt tussen de arts en de maatschappij op te lossen dient de geneeskunde gebruik te maken van de massamedia, maar omdat ze een gesloten kaste vormen kennen de artsen de regels van dit samenspel nog niet. Daarbij moet men onder

andere de journalist in zijn eigen waarde laten, dat wil zeggen hem of haar laten bepalen op welke manier een bepaalde ontwikkeling gepubliceerd zal worden.

Huisarts Tielens liet zich in zijn betoog leiden door het motto: welzijn door wel weten. Hij benadrukte dat een aantal ontwikkelingen binnen de gezondheidszorg (onder meer vermaatschappelijking van de gezondheidszorg, democratisering en specialisatie) niet mogelijk zijn zonder een adekwate voorlichting. Een brede stroom informatie en communicatie is er volgens Tielens nodig. Ook hij meende trouwens dat de medische etiek grondig aan een herziening toe is.

J. Willems

PERIODIEKENPARADE

Op initiatief van het Sociaal-Wetenschappelijk Informatie- en Documentatiecentrum en verzorgd door Boom Meppel is onder de naam "Periodiekenparade" een maand-overzicht verschenen van de inhoudspagina's van een groot aantal Nederlandse sociaal-wetenschappelijk- en daaraan verwante tijdschriften.

Met het doorbladeren van dit ca. 40 pagina's tellende blad heeft men elke maand een goed overzicht van wat er in Nederland op dit gebied aan tijdschriftartikelen verschijnt; een overzicht dat men zonder dit blad alleen kan verkrijgen door regelmatig op meerdere bibliotheken alle laatst verschenen afleveringen van ca. 80 tijdschriften te bekijken. Dit zal maar door weinigen opgebracht worden en de kans is dus

groot dat men artikelen zal missen die men eigenlijk wel gezien zou willen of moeten hebben.

In samenwerking met de betrokken redacties en uitgevers worden voor dit blad de inhoudspagina's fotografisch overgenomen waardoor elk blad zijn eigen signatuur behoudt en het geheel bijzonder aan leesbaarheid wint.

Een jaarabonnement dat 12 nummers omvat gaat vanaf 1 januari 1974 f 18,50 kosten. In de aanloopperiode daarvoor verschijnen twee nummers waarvoor het abonnement ter kennismaking f 2,— zal bedragen. U kunt een en ander bestellen bij Boom Meppel, Gasgracht 10, Meppel. Tel. 05220-51341 en voor de betaling de stortingskaart afwachten.

BENOEMING DR. A. VAN DER MEIDEN

Met ingang van 1 september 1973 is Dr. A. van der Meiden door de faculteit der Letteren van de Rijksuniversiteit Utrecht, benoemd tot docent met als onderwijstaak de leer der massacommunicatie.

Dr. van der Meiden zal deze onderwijsopdracht uitvoeren naast zijn normale dagtaak: public relations-funktionaris van de Utrechtse universiteit.

Hij volgt drs. G. de Bruyn op, die in maart 1973 de pensioengerechtigde leeftijd bereikte.

Drs. De Bruijn heeft zich bereid verklaard als privaattoecent aan de onderwijstaak mee te werken.

Reeds in 1931 had W. N. van de Hout als privaattoecent het vak publiciteitsleer aan de Utrechtse universiteit geïntroduceerd.

Het accent lag toen begrijpelijkerwijs op de perswetenschap. In 1959 werd v. d. Hout opgevolgd door drs. G. de Bruyn, eveneens privaattoecent in de publiciteitsleer, die een bredere basis aan het vak gaf. Bij de nieuwe benaming van het vak is overwogen dat de jongste ontwikkelingen en perspectieven niet meer voldoende in de term publiciteitsleer tot uitdrukking kunnen

worden gebracht.

De leer der massacommunicatie is in Utrecht een onderdeel van een bijvakstudie voor doctoraalexamens. De aandachtsvelden zijn speciaal de communicatieleer, de communicatiesoorten als propaganda, voorlichting, public relations en reclame de massacommunicatie-middelen en de ethische aspecten van de massacommunicatie.

Dr. A. van der Meiden (44) studeerde theologie te Utrecht en promoveerde in 1972 bij Prof. dr. J. de Graaf op een proefschrift "Mensen winnen", een verkenning van de relatie tussen ethiek, propaganda en apostolaat. Voor hij in 1968 als p.r. funktionaris in dienst trad van de Utrechtse universiteit was hij o.m. publiciteitschef van het Instituut Kerk en Wereld te Driebergen en adj. directeur, tevens docent in de publiciteitsleer en de public relations aan het NWIT te Breda. Van zijn hand verschenen diverse publicaties op theologisch gebied en op het terrein van de public relations en de reclame.

Bron: Persbericht R.U. Utrecht

FILMWEEK EN FILMCONGRES

De 9e Internationale Filmweek Arnhem 30 aug. tot en met 5 sept. 1973, die over het algemeen als zeer geslaagd beschouwd wordt, bestond in grote lijnen uit 5 onderdelen:

- a) Nederlandse première van via de Bioscoopbond in roulatie te brengen films (de eigenlijke filmweek);
- b) Een aantal hervertoningen van belangrijke films van de laatste jaren;
- c) Een aantal door het VNFI (Verenigd Nederlands Film Instituut) georganiseerde activiteiten m.b.t. filmvorming, onder de naam FESTIKON. Hieronder een sociaal-wetenschappelijk congres over "de actuele historische film";
- d) Een serie filmvoorstellingen, die eigenlijk buiten de officiële organisatie vielen, onder de naam ARNHEM ALTERNATIEF.
- e) Een door het Nederlands Film-

museum verzorgde tentoonstelling met films, gewijd aan Asta Nielsen, in het Arnhemse Gemeentemuseum.

Uit deze veelheid van activiteiten willen we er enkele nader noemen. Interessant waren de verrichtingen op een aantal scholen in Nederland in het kader van het project "8 mm kamera in de school", een filmvormingsproject van de Stichting Film en Jeugd waaruit duidelijk bleek dat het medium film (in zeer ruime zin) uitstekende toepasingsmogelijkheden heeft in het onderwijs, en dan niet alleen als expressievak.

Op een bijeenkomst ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van de Stichting Film en Jeugd werd door Paul Beugels (directeur Nederlandse Stichting voor Kunstzinnige Vorming te Amersfoort) een inleiding gehouden over "de film in de totaliteit van het cultuurbeleid". Hij verweet daarin o.m. de nederlandse regering(en) een marginaal cultuurbeleid, waarbij de film dan nog maar in de marge voorkomt: datgene wat bereikt wordt is een kwes-

tie van toevalstreffers en van gunsten, niet van beleid. Hij constateerde verder een heilloos conflict tussen bioscoopbedrijf en de alternatieve circuits, een ongewenst conflict, omdat het hier zaken betreft die het officiële filmwezen te lang links heeft laten liggen. Volgens Beugels zou men deze alternatieve circuits niet moeten beschouwen als bedreigingen, maar als aanvulling: een noodzakelijke tegenbeweging in de dynamiek van de moderne democratie.

Het congres over de actuele historische film was wat mager. Over de historische film is vanuit sociaal-wetenschappelijk oogpunt ongetwijfeld meer te zeggen dan daar ter tafel kwam.

Tenslotte verdienen de organisatoren van ARNHEM ALTERNATIEF een compliment voor hun programma en organisatie. Wat hier vertoond werd was uit oogpunten van filmkunst, geëngageerde politieke film en film-kultuur, minstens zo interessant als het hoofdprogramma van de Bioscoopbond.

H. J. Manders

VIJFDE VLAAMS KONGRES VOOR KOMMUNIKATIEWETENSCHAP

Op 15 november jongstleden werd in Leuven het Vijfde Vlaams congres voor communicatiewetenschap gehouden. Organisatoren waren de afdelingen voor pers- en communicatiewetenschappen van de universiteiten te Gent en Leuven en voor het eerst ook de inmiddels opgerichte sectie voor pers- en communicatiewetenschap van de universiteit van Brussel. Thema van het congres was ditmaal: **Amusement in de massamedia-informatieve en persuasieve functies.**

De eerste inleiding, door Prof. J. M. Peters, beperkte zich tot amusementsprogramma's in verhaalvorm, zoals Peyton Place, Mann en Cade's County. Hij maakte een onderscheid in twee soorten informatie die deze programma's bevatten: fiktionele en ideële informatie. Bij de fiktionele informatie gaat het om modellen van feiten, die de kijker geboden worden. Deze modellen van feiten stelen niet op een werkelijke, maar op een verbeelde wereld, het zijn "images". Met behulp van deze informatie kun-

nen de kijkers zich een stereotiepe mening vormen over bijvoorbeeld doktoren, privé-detektives en she-riffs.

De ideële informatie geeft modellen van mogelijke standpuntbepaling, met behulp waarvan wij met aange-roerde problemen klaar kunnen komen. De vormgeving van de fik-tionele en ideële informatie in dit soort programma's en ook in ro-mans en speelfilms is zodanig ge-structureerd dat de kijkers en lezers zo min mogelijk tegen de haren in worden gestreken en de modellen aksepteren. Hierin ligt dan het per-suasieve karakter van de amuse-mentsprogramma's in verhaalvorm. Kommunikatie-middelen zijn de amuse-ments programma's volgens Pe-ters niet, tenminste als men onder communicatie verstaat de konfron-tatie van onze eigen ideeën met die van anderen.

Prof. F. Knilli van de Technische Universität van Berlijn analyseerde in zijn inleiding het voorprogramma van het "Zweite Deutsche Fern-sehen". Hij konstateerde dat tussen de Mainzel-männchen enerzijds en de witte reuzen en andere sprook-jesfiguren uit de reclame-spots aan de andere kant een overeenstem-ming bestaat: Mainzel-männchen die een door henzelf getekende appel opeten of auto's oppompen tot ge-wenste grootte en witte reuzen die met toverkracht zorgen voor een stralend witte was, tonen ons een fantastische en fictieve wereld en kluisieren ons daarmee aan het tv-toestel. Ook de amusementsseries en de magazines werken eraan mee de totale opzet te doen slagen, die erop gericht is ons de oren te doen spitsen, de ogen wijd open te zet-ten en de reclame te laten overko-men, aldus Knilli.

Na de twee inleidingen en de dis-kussies in de werkgroepen komt

weer het vermoeden naar boven dat producenten van series en re-klamemensen al heel goed weten wat ze doen, maar dat wetenschap-pers nog het gereedschap ontbreekt om de structuur van de kommuni-katie-boodschap te ontleden. Veel verder dan het geven van een op-ervlakkige opsomming van de functies van massakommunikatie zijn de wetenschappers nog niet gekomen, om maar te zwijgen van het toesteken van een helpende hand aan producenten of konsu-menten om deze uit hun vertwijfel-ing of vervreemding te redden. Die hand kan voorlopig beter in de eigen boezem blijven zitten.

Het ligt voor de hand bij dit eerste lustrum van het Vlaamse kongres een blik over de schouder te wer-pen. Dit zou van mijn kant niet meer dan een slag in de lucht op-leveren. Prof. G. Fauconnier heeft in zijn bespreking van het vierde kongres (zie Massakommunikatie, herfst 1972, pag. 56) het gras danig voor mijn voeten weggemaaid. Hij schreef onder meer: "Het meest positieve punt van deze kongres-sen voor communicatiewetenschap is ongetwijfeld dat men er werkelijk in geslaagd is ze te laten plaats-hebben... Wie de wereld van het massakommunikatie-onderwijs kent - en zulks geldt minstens zo sterk voor Nederland als voor Vlaandere - weet dat dit geen geringe prestatie is".

Daarna volgen nog drie rake pun-ten van kritiek, die alle drie (hoe-wel het tweede met enige wijziging) blijven staan. En dat is toch wel een bedenkelijke zaak. Niet daarom is het dat het wellicht aanbeveling verdient voor het zesde kongres te Brussel de belgische én de neder-landse koppen bij mekaar te steken.

J. Saarloos

BOEKBESPREKINGEN

W. A. C. Whitlau, OF HET GEDRUKT STAAT Uitgave: van Gorcum & comp., Assen, 1972, 146 blz., ISBN 90 232 1003 4. Prijs: f 14,50.

Ter gelegenheid van het vijftigjarig bestaan van HAGRA (drukkersbenodigdheden) te Amsterdam verscheen een bundel artikelen onder de naam: "Of het gedrukt staat . . .". De titel zal wel niet verwijzen naar de bekende Nederlandse zegswijze, maar naar: of het gedrukt staat **of niet**. Tussen het wel of niet gedrukt zijn ligt het actuele probleem van de "functie van het gedrukte woord in de ontwikkeling van de communicatiemiddelen", zoals ook de ondertitel van deze gelegenheidsbundel luidt.

De discussies rond het te integreren massamedia-beleid, het colloquium "De toekomst van het boek" in het kader van het door de UNESCO uitgeroepen internationale jaar van het boek 1972 en ook de discussies rond video- en andere elektronische systemen zijn enkele bewijzen van de groeiende alertheid voor dit probleem. En dit geldt zeer zeker ook voor hen, die zich met het maken en verspreiden van boeken bezighouden. Het zal nog wel geruime tijd duren voor we een al dan niet terechte klaagzang aan kunnen hef-

fen voor bijvoorbeeld de televisie. En de radio kent al zijn "revival". Maar wel roepen we 1972 uit tot het internationale jaar van het boek om de wereld te doordringen van de belangrijkheid van het boek en de gevaren die het bedreigen.

Tegen deze achtergrond van het groeiend besef bij producenten en uitgevers, dat de groei van de niet-grafische media groter zal zijn dan die der grafische media en dat de eersten de laatsten wellicht zullen overvleugelen, moeten we deze bundel plaatsen. De belangwekkende bijdrage van prof. dr. ir. J. L. Bordewijk "Op weg naar de elektronische uitgeverij" was al eerder lezing voor een gemeenschappelijke commissie van de Koninklijke Uitgeversbond, De Nederlandse Dagbladpers en De Nederlandse Organisatie van Tijdschriftuitgevers. Bordewijk geeft een beknopt overzicht van de ontwikkeling van telecommunicatietechnieken en draagt enkele ideeën aan voor producenten en uitgevers, die ook in de toekomst een dikke vinger in de communicatiepap willen houden. Jaques J. Taks (directeur

van uitgever Centrex te Eindhoven) geeft een beschouwing die eveneens de toekomst van de uitgeverij tot onderwerp heeft.

De bijdrage van Th. H. Oltheten zingt eerst de lof over het gedrukte woord. "Tegenover de kandij van de massamedia zie ik de suiker van het gedrukte woord". Dan maakt hij aan de hand van het voorbeeld van het moderne elektronische zetsysteem duidelijk dat de grafische industrie evolueert van een tekstproducerende naar een informatieverwerkende industrie.

De edukatie is in deze bundel ruim vertegenwoordigd met vier artikelen: Leren lezen met tv (dr. G. A. Kohnstamm), De Open University (G. H. L. Schouten), Leerboeken, de grootste uitvinding op onderwijsterrein (prof. dr. ir. F. A. Heijn) en Geprogrammeerde instructie (drs. Chr. Boermeester). Op het gebied van edukatie is het gemakkelijk een lans te breken voor het boek en te wijzen op de onderlinge afhankelijkheid van de media. Prof. Heijn drukt de lezers nog eens met de neus op de belangrijkheid van het leerboek: "De onderwijsdeskundigen die in Nederland op het ogenblik in zo groten getale in alle instituten voor hoger onderwijs werkzaam zijn en zich met zoveel verschillende onderwijsproblemen bezighouden, zouden er goed aan doen allereerst aandacht te wijden aan het goedkoopste en meest efficiënte onderwijsmiddel, het leerboek". Drs. Boermeester stelt zich in zijn artikel op sommige punten lijnrecht op tegen

de standpunten van prof. Heijn, maar op twee punten zijn zij het eens: geprogrammeerde instructie zowel als leerboeken (voor hoger onderwijs) kunnen de taak van de leraar verlichten, maar voorlopig is er geen concurrentie voor het leerboek te verwachten gezien de nadelen die (nog) aan geprogrammeerde instructie kleven, vooral op het niveau van het hoger onderwijs.

Verder vinden we in de bundel bijdragen over de undergroundpers (Henk van Gelder), over de grafische verzorging van niet-grafische media (Pieter Brattinga), over Mc Luhan (drs. H. van Praag) en tusslotte over de kopieermachine in verband met het auteursrecht (John Brooks). Xerografie, zoals ondertussen het kopiëren heet, is een schrikbewind aan het vestigen in de uitgeverwereld. Het gevaar van het kopiëren op grote schaal, met behulp van computers die in hun geheugen de inhoud van boeken hebben opgeborgen en naar believen kunnen spuien, is, dat het boek overbodig zou worden en daarmee uitgevers en auteurs, zo meent John Brooks. Zo'n vaart zal het wel niet lopen. Naast pessimistische geluiden zijn er toch heel wat optimistische klanken te horen en naar het zich laat aflezen aan de activiteiten van iedereen die een boterham verdient aan het boek zullen zij ook straks geen last hebben van knorrende magen: de drukkers en uitgevers zijn er nog lang niet uitgedrukt.

J. Saarloos

HET STRUCTUURONDERZOEK IN DE GRAFISCHE INDUSTRIE; rapport no. 3: Mogelijke wisselwerkingen tussen traditioneel-grafische en nieuwe kommuni-katiemediã.

Januari 1973, 70 pag., prijs: f 30,— voor aangeslotenen bij een der grafische werkgeversorganisaties; f 50,— voor niet-aangeslotenen.

In het kader van een structuuronderzoek in de grafische industrie in Nederland is door het Instituut voor Grafische Techniek TNO te Amsterdam een rapport uitgebracht dat probeert na te gaan wat de te ver-wachten ontwikkelingen in de metho-des van informatie-overdracht zijn, en welke consequenties die meebrengt voor de grafische indu-strie.

Het is natuurlijk een hachelijke zaak om voorspellingen te doen t.a.v. de invloed van een zich zo snel ontwik-kelende, concurrerende industrie als die van de elektronische infor-matie-overdracht, maar dat hier een "zo concreet mogelijke studie" (in-leiding) is afgeleverd waag ik te betwijfelen.

De opzet van het rapport is erg zwak. De samenstellers hebben een aantal personen (variërend van waarnemingspsychologen tot uitgevers) gevraagd om meningen en ideeën over toekomstige communicatie-wijzen. Hun opmerkingen zijn her en der in de tekst verwerkt meestal zonder verwijzingen. Regelmatig komt men dan ook de zinsnede te-gen: "men verwacht...", zonder dat blijkt wie "men" is, en of "men" zich baseert op onderzoeksgege-vens of op het dik van zijn koffie. Ook van andere gegevens zijn vaak de bronnen niet aangegeven. Zo zou men een volkomen ongeloof-waardige bewering, dat in Neder-land op iedere verkochte audio-bandrecorder slechts 1,5 band ver-kocht is, wel eens willen controle-ren. Maar nergens staat waar de informatie vandaan komt.

De poging om een aantal begrippen

als informatie, communicatie, mediã, etc. te definiëren en eenduidig te gebruiken is nauwelijks geslaagd. Dit zou wel eens kunnen liggen aan het feit dat men zich, op welhaast amateuristische wijze, baseert op het boek "Informatie" van Van Peur-sen e.a. Er zijn, zelfs in het neder-landse taalgebied, boeken die voor de opzet van een dergelijk rapport meer voor de hand liggen en meer bruikbaar zijn.

Om de plaats van de gebruiksmoge-lijkheden van de grafische temidden van de andere mediã te kunnen be-palen, worden twee indelingen ge-hanteerd:

- a. Massacommunicatie-, tegenover "punt-tot-punt" - communicatie-systemen;
- b. Communicatiesystemen met, resp. zonder geheugen.

De grafische mediã komen dan voor in de systemen met geheugen, en vooral bij massa-communicatie. Men gaat in het rapport vooral in op de nadeien die de andere (vooral elec-tronische) mediã hebben t.o.v. de grafische. Niet andersom, terwijl het toch juist de voordelen zijn, die een nieuw medium zijn bestaanskans geven.

Zo kan het rapport wel stellen (pag. 24) dat een audio-visuele boodschap zo weinig aan de fantasie overlaat, en een boek wèl. Maar audio-visuele informatie-overdracht vindt juist plaats omdat men in bepaalde ge-vallen zo duidelijk mogelijk wil zijn, niets aan de subjectieve, selectieve (en daardoor vaak foutieve) inter-pretatie van de ontvanger wil over-laten.

Ook in dit rapport wordt "kabel-tele-visie" weer verward met de binnen-

kort in Nederland experimenterende "lokale televisie". Waarom moet de grafische industrie slagvaardig zijn en akueel kunnen beantwoorden aan vraag naar lektuur, wanneer een televisie programma via de kabel is uitgezonden i.p.v. door de ether? Wanneer men hierin brood ziet dan kan men daar nu al gebruik van maken. De kabel als zodanig voegt niets aan televisieboodschappen toe.

Het is moeilijk te beoordelen in hoeverre de grafische industrie iets aan dit rapport zal hebben. De samenstellers verwachten voor de toekomst voldoende werk voor deze bedrijfstak, al zal er een verschuiving, resp. specialisering op diverse

terreinen plaatsvinden, en zal men zeer alert moeten inspringen op iedere nieuwe ontwikkeling. Een lange-termijn-planning zal men echter niet kunnen maken, daarvoor biedt het rapport te weinig houvast.

Het is jammer dat men nauwelijks heeft gepoogd om voorspellingen te maken (extrapoleren) op basis van media-statistieken van de laatste tientallen jaren. Hieruit zou men iets kunnen leren over de wisselwerking tussen de diverse media in het verleden, en m.n. dat het nieuwe medium televisie niet de grafische media in ernstige mate bedreigt (heeft bedreigd), maar wél een ander audio-visueel medium (de film).

H. J. Manders

Bergsma, Drs. F., wetenschappelijk hoofdmedewerker van het Seminarium voor de leer der communicatiemiddelen, Universiteit van Amsterdam.

Micke, Drs. W., wetenschappelijk medewerker van het Interuniversitair Instituut Normen en Waarden in de Samenleving, te Rotterdam.

Schaafsma, H., directeur van de Culturele Raad Noord-Holland, en lid van de Programmaraad Radio van de NOS.

Wentink, Drs. A. A., wetenschappelijk medewerker aan de Sociale Faculteit van de Katholieke Hogeschool Tilburg, voor de vakgroep Algemene Sociologie.

INFORMATIE VOOR GEHANDICAPTEN

Algemene klacht van gehandicapten en van hun hulpverleners:

*"je weet niet waar je voor de verschillende problemen terecht kunt;
soms weten de instanties het evenmin; je wordt telkens van het kastje
naar de muur gestuurd"*

De NEDERLANDSE VERENIGING VOOR REVALIDATIE komt in de
behoefte aan voorlichting tegemoet in

Gehandicapt . . . waar moet ik heen ?

(2e, geheel bijgewerkte en aangevulde druk)

Het boekje verschaft informatie over

- hulp aan ouders
- medische voorzieningen
- onderwijsmogelijkheden
- inschakeling in de arbeid
- maatschappelijke dienstverlening
- sociale verzekeringen, voorzieningen en faciliteiten
- huisvesting
- recreatie en sport

De kosten bedragen *f* 7,50 incl. porto.

Te bestellen door overmaking op giro 38 21 00 ten name van NVR,
's-Gravenhage met vermelding van titel.